

Βιβλιοκρισίες Βιβλιοπαρουσιάσεις

(Καθυστερημένες) σημειώσεις
μιας ανάγνωσης

Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου:

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ

ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ, εκδ. Νήσος, 1994.

Γιάννης Χ. Μίχος

I.

Η ΠΙΟ ΣΥΜΠΑΓΗΣ και διακριτή παράδοση στην ελληνική γραμματεία και σκέψη είναι αυτή που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε "ρητορική της ήττας ή της πτώσης". Πρόκειται για μια παράδοση που δανειζόμενη το χριστιανικό σχήμα της δημιουργίας και της χαμένης αθωότητας ή του χαμένου παράδεισου, διηγείται το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του ελληνοισμού σαν μια σχεδόν αναπόδραστη πορεία πτώσης και παρακμής, επικαλούμενη την ύπαρξη, κάποια στιγμή στην ιστορία, ενός χρυσού αιώνα ή μιας χρυσής αφετηρίας. Η πορεία αυτή μοιάζει δε αναπόδραστη καθώς δεν προτείνεται καμία αξία λόγου δυνατότητα ανάκτησης αυτού του χαμένου παραδείσου, πράγμα που σημαίνει ότι το μόνο που μας μένει είναι η λατρεία και εξιδανίκευση τού μυθικού αυτού παρελθόντος. Η παράδοση αυτή γεννιέται, νομίζω, στα κείμενα του Γ. Σχολάριου, πρώτου πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης μετά την Άλωση το 1453 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα όπου την συναντάμε, μεταξύ άλλων, στα κείμενα επώνυμων συνεργατών κυριακάτικων εφημερίδων.

Στα τέλη του 18ου αιώνα αρχίζει να διαμορφώνεται μια άλλη παράδοση. Είναι αυτή που αν και αποδέχεται στην ουσία την διάγνωση της πρώτης, υποστηρίζει ότι διαθέτει μια πιο αξιόπιστη λύση: αυτή του ανοίγματος της ελληνικής παιδείας προς την Δύση, στα πλαίσια ενός "αντιχρησιδανείου" με την έννοια ότι ο ελληνοισμός έρχεται, προκειμένου να βγει από τον βυζαντινό και οθωμανικό του μεσαίωνα, να πάρει από την Δύση τα "φώτα" της όπως αυτή χρησιμοποίησε και αξιοποίησε την ελληνική γραμματεία για να βγει από τον δικό της μεσαίωνα. Κεντρικό πρόσωπο αυτής της παράδοσης είναι ο Αδαμάντιος Κοραΐς και κεντρικό της πρόγραμμα είναι αυτό της μετακένωσης.

Ένα από τα πρώτα αλλά και από τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα αυτής της παράδοσης είναι η πρώτη δημοσίευση στα ελληνικά του γνωστού "Dei delitti et delle poena" του Μπεκάρια, το 1802 σε μετάφραση Α. Κοραΐ. Του κειμένου της μετάφρασης προηγείται μια εισαγωγή 25 σελίδων, όπου το ζήτημα δεν είναι τόσο το πρόβλημα που πραγματεύεται ο συγγραφέας, αλλά αφενός η ανάδειξή του σε διαφωτιστική αυθεντία και αφετέρου η υπόδειξη προς τους Έλληνες ότι η ανάγνωσή του αποτελεί υποχρέωσή τους. Γεννήθηκε νομίζω έτσι μια ολόκληρη παράδοση όπου οι μεταφράσεις κειμένων καλούνται πέραν της γλωσσικής επικοινωνίας να διασφαλίσουν την παραγωγή ενός νέου τύπου αυθεντιών, των "αντιχρησιδανειζόμενων". Κεντρικό μέλημα των "ιθαγενών" μπορούσε έκτοτε να είναι η αναζήτηση μιας τέτοιας αυθεντίας, η διατύπωση κάποιων λόγων που την καθιστούν επίκαιρη στην Ελλάδα και η διεκδίκηση της θέσης του τοπικού αντιπροσώπου εκ μέρους του μεταφραστή.

Η δουλειά του Κωνσταντίνου Παπαγεωργίου ανήκει, νομίζω, σε μία τρίτη παράδοση, πολύ λιγότερο ομοιογενή, συμπαγή και αναγνωρί-

σιμη από ότι οι δύο πρώτες, αλλά υπαρκτή, γιατί στο κάτω-κάτω αυτή είναι που διασφαλίζει στην πραγματικότητα την αναπαραγωγή ενός πολιτισμού και μιας κοινωνίας, αυτή δηλαδή που αναλαμβάνει να αναμετρηθεί με τα προβλήματα του καιρού της, παίρνοντας αποστάσεις από "ιδανικές αφετηρίες", "επιθυμητούς τελικούς παραδείσους" και λατρεία αυθεντιών. Η παράδοση αυτή είναι ταυτόχρονα πολιτική και φιλοσοφική, στηρίζει δηλαδή την παρουσία της στην προσπάθεια διατήρησης μιας ανατροφοδοτούμενης συνεχίσεως μεταξύ σκέψης και πράξης: "Γιατί", όπως υπενθυμίζει ο Κ.Π., "η θεωρία έχει την ιδιομορφία να εξαρτά την επαλήθευσή της από την πράξη, τόσο την θεωρητική, όσο και την πολιτική"².

II.

Αν ξεφυλλίσει κανείς γρήγορα το βιβλίο του Κ.Π. θα σχηματίσει την εντύπωση ότι πρόκειται για ένα βιβλίο πάνω στον J. Rawls³. Μια πιο προσεκτική ματιά ανατρέπει αυτήν την εντύπωση. Το εγχείρημα του Κ.Π., στο βιβλίο αυτό, είναι να χρησιμοποιήσει μια συστηματική προσέγγιση του έργου του Rawls για να θέσει με "αντικαντιανούς" όρους ένα "καντιανό" ερώτημα. Πρόκειται στην πραγματικότητα για μια χαρτογράφηση του ρωλιανού έργου με την ελπίδα ότι η τελική εικόνα θα αποδείξει την δυνατότητα διαμόρφωσης μιας "(κατά το καντιανό πρότυπο) κανονιστικής ηθικοπολιτικής θεωρίας" που να επιτρέπει "να σταθμίσουμε ποια δικαιοπολιτική εξέλιξη μπορεί να είναι προς το καλύτερο και ποια προς το χειρότερο" – "να μην υπόκειται δηλαδή στην συγκυρία"⁴ –, ενώ θα είναι ταυτόχρονα βαθιά πολιτική και θα μπορεί επομένως να αποφυγεί τα μεταφυσικά στοιχεία του έλλογου που υπάρχουν στον Καντ, αλλά και να αναβιώσει μια προβληματική που δύο αιώνες παραλογισμών στο όνομα του έλλογου έχουν ταλαιπωρήσει. Με άλλα λόγια το ερώτημα που, νομίζω, βασάνισε εδώ τον Κ.Π. είναι το ακόλουθο: Μήπως άραγε το έργο του Rawls αποτελεί στο σύνολό του μια λύση τέτοια, όπου η "πολιτικοποίηση" της ηθικής φιλοσοφίας που επιχειρείται μπορεί να επιτρέψει την διατήρηση του αξιολογικού της αιτήματος και ταυτόχρονα την διάσωσή της έτσι από τον "θανάσιμο" εναγκαλισμό της ιστορίας που την οδηγεί αναπόφευκτα(;) σε έναν κάποιο σχετικισμό;

Είναι προφανές ότι το βιβλίο υπάρχει γιατί ο Κ.Π. πιστεύει, και το βεβαιώνει από την αρχή, ότι η ρωλιανή θεωρία είναι ως προς το παραπάνω αίτημα φιλοσοφικά επαρκής⁵. Η ανάπτυξη του επιχειρήματος αυτού γίνεται σε τρεις χρόνους:

1. Μια ευγενής καταγωγή, όπου αναδεικνύεται η καντιανή πατρότητα της θεωρίας.

2. Μια διπλή περιγραφή του κυρίως σώματος της θεωρίας:

α. η συγκρότησή της: αρχές και μέθοδος,

β. η σχέση της με τους αντιπάλους της: κοινοτισμός, σχετικισμός, Dworkin.

3. Οι φορείς που αναλαμβάνουν το βάρος της

δοκιμασίας της θεωρίας στην πράξη:

α. η δυνατότητα και η ανάγκη συγκρότησης ενός υποκειμένου με αναπτυγμένο ηθικοπολιτικό μέλημα και ικανότητα (η θεωρία του προσώπου),

β. η δυνατότητα και η ανάγκη συγκρότησης ενός δημόσιου πολιτικού χώρου (η ανάγκη επανίδρυσής του).

III.

Τρεις είναι συνολικά και οι ομάδες θεμάτων που θα ήθελε, νομίζω, να συζητήσει κανείς με τον Κ.Π. και που δεν θα επιχειρήσω παρά να θίξω εδώ.

Η πρώτη αφορά την καντιανή καταγωγή της προβληματικής. Διαβάζοντας κανείς προσεκτικά την *Θεωρία της Δικαιοσύνης* διαπιστώνει κανείς ότι την ίδια στιγμή που ο J.R. αποδέχεται και χρησιμοποιεί μια σειρά από στοιχεία του καρτιανού έργου, απευθύνει στον Καντ μια καίρια κριτική-συμπλήρωση: Αποδεχόμενος την ανάγνωση του Sidgwick, ο J.R. υποστηρίζει, και αυτός, ότι ο Καντ θέλοντας να διασφαλίσει τον εργαλειώδη χαρακτήρα του Λόγου, αποφεύγει την διάκριση μεταξύ του καλού και του κακού και θέτει στην ίδια μοίρα τον "άγιο" και τον "αδίστακτο"⁶. Την εξίσωση αυτή που την θεωρεί αδυναμία του καρτιανού έργου θέλει να ανατρέψει ο J.R. και επιχειρεί να εισάγει ένα ουσιαστικό αξιολογικό κριτήριο στο σύστημά του. Μήπως λοιπόν υπερτονίζοντας το καντιανό στοιχείο, κινδυνεύει κανείς να υποβαθμίσει τις μετατοπίσεις που εισάγει το ρωσιανό έργο; Μήπως δε ταυτόχρονα παραγνωρίζουμε τις τυχόν αδυναμίες του καρτιανού έργου, των οποίων η αντιμετώπιση βοηθήσει ίσως να αποφευχθούν στο μέλλον κάποιες εμπειρίες του παρελθόντος;

Ο Κ.Π., προκειμένου να ενισχύσει την ένταξη του J.R. στην καντιανή παράδοση, τονίζει ότι δεν υπάρχει ούτε στον Καντ διαχωρισμός δικαίου και ηθικής⁷, πράγμα που ισχύει και στον J.R. Το πρόβλημα εδώ είναι ότι ενώ για την αμερικανική φιλελεύθερη παράδοση η μη διάκριση δικαίου και ηθικής είναι αυτονόητη – ειδικά στα πλαίσια ενός νομολογιακού δικαίου – στην Ευρώπη της κυριαρχίας του νόμου, σαφώς διακριτού από την ηθική, η προσέγγιση του έργου του J.R. απαιτεί νομίζω πρόσθετες εξηγήσεις.

Η δεύτερη ομάδα σημείων θα είχε σαν στόχο τον κεντρικό πυρήνα της ρωσιανής πρότασης που δεν είναι άλλος από την σύλληψη της "αρχικής θέσης". Το εύρημα αυτό είναι, νομίζω, ο πυρήνας της δουλειάς του J.R., το πολύσημο σημείο από όπου όλα πηγάζουν και προς το οποίο όλα τείνουν. Πράγματι, αυτή η "ιστορική αλλά και ανιστορική ταυτόχρονα" στιγμή όπου συγκροτείται το φιλελεύθερο κοινωνικό συμβόλαιο, απαιτεί στον J.R. να επικαλείται μια αρχή ή μια αφετηρία, της οποίας όμως το νόημα δεν αναζητείται με όρους ερμηνείας αλλά με βάση την εικαζόμενη βούληση του αυτόνομου ατόμου, και είναι έτσι ανοικτή στην διαρκή εκ των υστέρων επανίδρυση και επαναβεβαίωση. Ταυτόχρο-

να, ο "κατασκευαστικός" χαρακτήρας της σύλληψης της δικαιοσύνης στον J.R., που πολύ σωστά παρουσιάζει ο Κ.Π., στηρίζει την ανέλιξη του στην αναβάπτιση του μέσα στις απαιτήσεις που επιβάλλει η επαναβεβαίωση των όρων της αρχικής θέσης. Η "ελαφρότης" της αναλυτικής παράδοσης ισορροπείται από ένα σταθερό, συμπαγές αλλά και ανανεώσιμο ή και προσαρμοστικό(;) κέντρο.

Η τρίτη ομάδα σημείων που θα θέλαμε να συζητήσουμε με τον Κ.Π. είναι οι δύο φορείς που επιφορτίζονται ως προς αυτόν, ή ο δημόσιος χώρο της αρχικής θέσης. Η "ελαφρότητα" της αναλυτικής παράδοσης ισορροπείται από ένα σταθερό, συμπαγές αλλά και ανανεώσιμο ή και προσαρμοστικό(;) κέντρο.

Η τρίτη ομάδα σημείων που θα θέλαμε να συζητήσουμε με τον Κ.Π. είναι οι δύο φορείς που επιφορτίζονται ως προς αυτόν, ή ο δημόσιος χώρο της αρχικής θέσης. Η "ελαφρότητα" της αναλυτικής παράδοσης ισορροπείται από ένα σταθερό, συμπαγές αλλά και ανανεώσιμο ή και προσαρμοστικό(;) κέντρο.

IV.

Καθώς εδώ και 10 περίπου χρόνια γιορτάζουμε την 200η επέτειο κάποιου από τα έργα του Καντ, η επικαιρότητά του είναι διαρκής⁸. Υπάρχει ωστόσο, νομίζω, μια βασική και αυτονόητη ίσως διαφορά που μας χωρίζει από το καντιανό έργο και λειτουργεί σαν γενικός ορίζοντας της προσέγγισής του. Το έργο του Καντ λειτουργεί σε σημαντικό βαθμό πολεμικά, εναντίον διάφορων εχθρών, ένας από τους σημαντικότερους των οποίων είναι η θρησκευτική μεταφυσική και η ίδια η έννοια της παράδοσης. Για μας σήμερα, η ανάγνωση του Καντ, η επικαιροποίησή του, είναι αναπόσπαστη από μια λογική παράδοσης, έναντι της οποίας δεν τοποθετούμαστε ως αντίπαλοι, αλλά ως συνεχιστές και "οπαδοί". Η καντιανή κριτική και το ύφος και ήθος του διαφωτισμού αποτελούν σήμερα για κάποιους από εμάς κοινές αξίες, πράγμα που ωστόσο μας επιβάλλει να σκεφθούμε με ποιο τρόπο και σε ποια σημεία η παράδοση αυτή δεν εξομοιώνεται με μια οποιαδήποτε άλλη "κοινοτική" θεωρία.

Η απάντηση του J.R. στο θέμα αυτό είναι σαφής: Ο φιλόσοφος αναλαμβάνει να παράγει ένα θεωρητικό έργο που, διαμορφώνοντας πολύπλοκες σχέσεις με την παράδοση στην οποία εντάσσεται, δίνει απαντήσεις στα προβλήματα του καιρού του. Η επιδίωξη αυτή δη-

μιουργεί την υποχρέωση συνθετικής δημιουργίας χρησιμοποιώντας όλα τα διαθέσιμα θεωρητικά εργαλεία, παραμερίζοντας προβληματικές λατρευτικές πρόσδεσης ή ριζικής κατάρριψης: "Ήθελα να παράγω μια σύλληψη της δικαιοσύνης, αρκετά συνεκτική, ώστε να μπορέσει να υποκαταστήσει τον ωφελισμό, του οποίου η μία ή η άλλη μορφή δεν σταμάτησαν ποτέ να κυριαρχούν πάνω στην αγγλοσαξωνική σκέψη. Ο βασικός λόγος, είναι, κατά την γνώμη μου, η αδυναμία του ωφελισμού να αποτελέσει θεμελίωση των θεσμών της συνταγματικής δημοκρατίας, όπως αυτοί υπάρχουν στην Δύση. Ειδικότερα, δεν νομίζω ότι ο ωφελισμός μπορεί να προσφέρει μια ικανοποιητική ανάλυση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών των πολιτών, νοουμένων ως ίσων και ελεύθερων ανθρώπων. Τότε, η ιδέα ενός κοινωνικού συμβολαίου, πιο γενικής και πιο αφηρημένης χώρας στην ιδέα της "αρχικής θέσης" μου φάνηκε ως η κατάλληλη λύση"⁹.

V.

Οφείλω να ευχαριστήσω τον Κ.Π. γιατί μου δημιούργησε το ερέθισμα να ξαναγυρίσω μετά από χρόνια και να προσεγγίσω από μια άλλη οπτική γωνιά την δύσκολη σχέση πολιτικής, φιλοσοφίας, ιστορίας και δικαίου και να διαπιστώσω υπόγειες επικοινωνίες εκεί όπου η πρώτη εντύπωση μιλάει μόνο για αντιθέσεις¹⁰. Το βιβλίο *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης* μπορεί και σήμερα, έστω με καθυστέρηση¹¹, να προκαλέσει συζήτηση και ανταλλαγή επιχειρημάτων μεταξύ φιλοσόφων. Μπορεί όμως να αποτελέσει, για όλους όσους θεωρούν ότι τα προβλήματα που τίθιγουν τους αφορούν, μια εξαιρετική εισαγωγή και αφορμή για να δουλέψουν πάνω σε πιο εφαρμοσμένες πτυχές του προβλήματος. Ας πάρουμε για παράδειγμα την πρόταση-πρόσκληση του J.R. στο ίδιο παραπάνω κείμενο. "Σήμερα θα διέκρινα σαφέστερα μεταξύ δημοκρατίας των ιδιοκτητών και κράτους-πρόνοιας. Στο δεύτερο, το κύριο μέλημα είναι να μην επιτραπεί να πέσει κανείς κάτω από ένα ανεκτό επίπεδο ζωής και να προσφέρεται σε όλους κάποια προστασία έναντι των ατυχημάτων ή της ατυχίας. Στην άλλη περίπτωση, βασικό μέλημα είναι η τακτική ανακατανομή μέσα στον χρόνο των παραγωγικών μέσων για να αποφεύγεται η υπερσυγκέντρωση, σε μια κοινωνία που νοείται σαν ένα δίκαιο σύστημα συνεργασίας. Η θεωρία της δικαιοσύνης δεν αναγνωρίζει κανένα φυσικό δικαίωμα ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής ούτε κανένα φυσικό δικαίωμα σε επιχειρήσεις που ανήκουν και τις διαχειρίζονται οι εργαζόμενοι. Αντί για αυτό (η θεωρία της δικαιοσύνης) προτείνει μια σύλληψη της δικαιοσύνης που επιτρέπει στα ερωτήματα αυτά να αντιμετωπισθούν έλλογα ανάλογα με το πλαίσιο σε κάθε χώρα"¹².

Αν σκεφθούμε ότι η δημοκρατία των ιδιοκτητών υπήρξε το μοντέλο πολιτικοκοινωνικής οργάνωσης της ελληνικής κοινωνίας για την πρώτη μεταπολεμική τριακονταετία (1945-

1974) και το κράτος-πρόνοιας, το μοντέλο από τότε μέχρι σήμερα, και εάν θυμηθούμε την ένταση που χαρακτηρίζει τις σχέσεις μεταξύ των δύο, αλλά και την κατάσταση κρίσης που έπεσε για διαφορετικούς λόγους το καθένα, η συνολική πρόσκληση-πρόκληση που αποτελούν η δουλειά του J.R. και του Κ.Π. για μας σήμερα είναι προφανής.

1. Από εδώ και πέρα, χάριν συντομίας, Κ.Π.
2. *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*, εκδόσεις Νήσος, Αθήνα 1994, σ. 17
3. Από εδώ και πέρα, χάριν συντομίας, J.R.
4. *Όπ.π.*, σ. 15.
5. *Όπ.π.*, σ. 17.
6. *A theory of justice*, Seoul, Παρίσι 1986, σ. 289 [γαλλική έκδοση].
7. Μήπως, για παράδειγμα, ο σύμφωνα με τα παραπάνω έντονα εργαλειοκάκος χαρακτήρας του πρακτικού Λόγου τον καθιστά εύκολη λεία στην κυριαρχία του καθαρού Λόγου. Μήπως δηλαδή, με άλλα λόγια, η θεωρητική του συγκρότηση στον Καντ δεν μπορεί να αποτρέψει την απροβλημάτιστη υποταγή του ηθικοπολιτικού στον επιστημονικό λόγο;
8. *Όπ.π.*, σ. 22 επ.
9. Βλ. για παράδειγμα την συγγραφική παραγωγή του J. Habermas. Το πιο πρόσφατο: *Kants Idee des ewigen Friedens - aus dem historischen Abstand von 200 Jahren*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1996.
10. *Όπ.π.*, σ. 9-10.
11. F. Ewald, Un nouveau "contrat social", *Le Monde*, 10.4.1987, όπου βιβλιοκριτική της *Θεωρίας της Δικαιοσύνης*.
12. Αναφέρομαι στην περιορισμένη ανταπόκριση που βρήκε από το αναγνωστικό κοινό.
13. *Όπ.π.*, σ. 13-14.

ΕΛΛΗ ΣΚΟΠΕΤΕΑ,
*Η ΔΥΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ,
ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ,*
σειρά: Κλειώ - Ιστορία και Θεωρία -2,
εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1992.

Ελισάβετ Α. Ζαχαριάδου

Ακόμα και μια βιαστική ανάγνωση φανερώνει πως το βιβλίο αυτό έχει γραφτεί από ένα σκεπτόμενο άτομο και μάλιστα σκεπτόμενο με πρωτοτυπία. Το θέμα του, η κατάσταση της Ανατολής κατά την τελευταία περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεν είναι πρωτότυπο. Η πρωτοτυπία έγκειται στο υλικό που συγκέντρωσε η συγγραφέας και στα ερωτηματικά που αυτό της δημιούργησε. Πιο συγκεκριμένα, ένα σημαντικό μέρος του υλικού, στο οποίο βασίζεται το βιβλίο, έχει χρησιμοποιηθεί ως τώρα ελάχιστα ή και καθόλου χωρίς, ωστόσο, να είναι πάντα ανέκδοτο. Πρωτότυπη είναι ακόμα η έννοια που αποδίδεται στον όρο Ανατολή, εφόσον σ' αυτήν περιλαμβάνονται και οι χριστιανοί υπόδουλοι, κυρίως οι Βαλκάνιοι. Η ανάλυση των ιστορικών προβλημάτων και οι αντίστοιχες απαντήσεις διατυπώνονται χωρίς ασάφειες και χωρίς τυποποιημένες εκφράσεις (κοινώς cliché).

Η έρευνα έχει ως αφετηρία την περίοδο του Αβδούλ Χαμίτ αλλά υποχρεώνεται φυσικά να επεκταθεί στα προηγούμενα χρόνια. Τερματίζεται με την «παράξενη επανάσταση» των Νεοτούρκων. Η πορεία της αυτοκρατορίας προς την διάλυση δεν αντιμετωπίζεται από την συγγραφέα απλά από την σκοπιά της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων. Ύστερα από μία στοχαστική γενική ανάλυση της προσωπικότητας του Αβδούλ Χαμίτ, που ανέβηκε στον θρόνο όταν η επερχόμενη καταστροφή διακρινόταν ξεκάθαρα, καθώς και της κατάστασης που είχε διαμορφωθεί (σ. 17-26), επισημαίνονται ορισμένες ομάδες – μικρές και μεγάλες – που ανήκαν στην Δύση αλλά βρίσκονταν εγκατεστημένες, μόνιμα ή προσωρινά, μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: οι Λεβαντίνοι που ήσαν πολύγλωσσοι, οι Αμερικανοί ιεραπόστολοι, ο ρωμαιοκαθολικός κλήρος, οι εκπρόσωποι οικονομικών οργανισμών, οι δημοσιογράφοι, ακόμα και οι αρχαιολόγοι, που εκπροσώπουν με τον δικό τους τρόπο την χώρα τους. Όλοι αυτοί, τότε ως εκπαιδευτές, τότε ως προσηλυτιστές και γενικά σαν εκπολιτιστές, αποτελούν διαύλους ανάμεσα στην Δύση και την Ανατολή και προκαλούν ζυμώσεις μέσα στην πλατύτερη οθωμανική κοινωνία (σ. 27-52). Υπήρχαν όμως και αντίστοιχες ομάδες που ανήκαν στην Ανατολή αλλά βρίσκονταν εγκατεστημένες σε δυτικές χώρες: φοιτητές, εξόριστοι εξαιτίας της απολυταρχίας του σουλτάνου, και η πολύπλευρη ελληνική διασπορά. Η τελευταία διαχωρίζεται από τους μετανάστες της Αμερικής που τότε αποτελούσαν ομάδα περιθωριακή κι άφωνη. Αντίθετα, η ελληνική διασπορά, μολονότι κάποτε απομονωμένη μέσα στο ξένο περιβάλλον της, με το οποίο πολύ συχνά επικοινωνούσε περιορισμένα, ύψωνε την φωνή της κι έστελνε μηνύματα στο εσωτερικό της οθωμανικής επικράτειας. Και οι πρώτες ομάδες και οι δεύτερες προβάλλουν προς τα έξω την εικόνα του Οθωμανού, τότε ως βάρβαρου και τότε ως εξωτικού, καταγγέλλουν περιστασιακά τα όσα γίνονται μέσα στην αυτοκρατορία, συζητούν για την ανάγκη μεταρρυθμίσεων, και για το αν οι Τούρκοι είναι σε θέση να τις πραγματοποιή-

σουν, ενώ παράλληλα αναδύονται τα πρώτα σημάδια του τουρκικού εθνικισμού (σ.66-91). Είναι κρίμα που ως προς το τελευταίο αυτό σημείο δεν έχει αξιοποιηθεί το έργο του Niyazi Berkes, *The development of secularism in Turkey*, Μοντρεάλ 1964, το οποίο λείπει μάλιστα από την βιβλιογραφία. Η ανάλυση ενδεχομένως θα ήταν καλύτερη.

Και, οδηγούμαστε στο μεγάλο ερώτημα «Υπάρχει διάλογος;» (σ. 93-125). Σύμφωνα με την συγγραφέα, υπήρχε μόνο διάλογος κοφών, γιατί, όποτε ο ανατολικός και ο δυτικός κόσμος βρίσκονταν αντιμέτωποι, υπήρχε χάσμα και, όποτε συναντιώνταν, υπήρχε σύγχυση. Η Δύση είχε καταστεί όρος ταυτόσημος με την δύναμη ή την πρόοδο ενώ πίσω της υψωνόταν το μεγάλο κύμα του ιμπεριαλισμού. Η πρόοδος της Ανατολής θα γινόταν με τον εκδυτικισμό. Όμως η Δύση δεν μπορούσε να καταλάβει την σκέψη της Ανατολής ούτε και επιζητούσε να την καταλάβει. Έκρινε τους υπηκόους του σουλτάνου, χριστιανούς και μουσουλμάνους, με τον ίδιο περίπου τρόπο, μολονότι οι τελευταίοι εξαιτίας της θρησκείας τους ήταν λιγότερο ευεπίφοροι στον ορθολογισμό, που χαρακτηρίζει τον δυτικό νου. Για τις φυλετικές θεωρίες που είχαν διαδοθεί στην Δύση από την δεκαετία του 1850 με το έργο του Gobineau, και που επηρέαζαν τις απόψεις της σχετικά με τους Τούρκους γίνεται πολύ περιορισμένος λόγος στο βιβλίο.

Οι Άγγλοι, κληρονόμοι του βυζαντινού πνεύματος, εξετάζονται ξεχωριστά, επειδή ήσαν πανταχού παρόντες μέσα στα παλαιά και νεότερα οθωμανικά εδάφη ανάμεσα στις εθνότητες που κατοικούσαν σ' αυτά – Τούρκους, Έλληνες, Σέρβους, Βουλγάρους (σ. 127-153). Η επανάσταση των Νεοτούρκων που χαρακτηριζόταν από αντινομίες, που περιέκλεινε νέες δυνάμεις και που θεωρήθηκε σαν μια μεγάλη ευκαιρία για τον ελληνισμό αποτελεί το τελευταίο κεφάλαιο (σ. 156-180).

Το βιβλίο, εκτός από τα άλλα προσόντα του, περιλαμβάνει την ελληνική άποψη σχετικά με την έννοια Orientalism, που διαπραγματεύθηκε ο E. Said (1978) επικεντρώνοντας την προσοχή του στους Άραβες και διατυπώνοντας κάποτε ακραίες θέσεις. Η Έλλη Σκοπετέα εξετάζει την οθωμανική Ανατολή νηφάλια και ορθολογιστικά. Καλό θα ήταν να μεταφραστεί το βιβλίο της σε κάποια δυτική γλώσσα ώστε να γίνει η έρευνά της γνωστή στο ευρύτερο κοινό.

LA TURQUIE EN MOUVEMENT,

SEMIH VANER (και επιμ.)

και DENIZ AKAGÜL,

BAHADIR KALEAGASI, ΠΑΡΙΣΙ,

EDITIONS COMPLEXE, 1995, 150 σ.

Ηρακλής Μήλλας

ΤΡΕΙΣ Τούρκοι ερευνητές παρουσίασαν σχετικά πρόσφατα την σύγχρονη Τουρκία στη Γαλλία με τρία άρθρα και με τον γενικό τίτλο *Η Τουρκία Εν Κινήσει*. «Η Δοκιμαζόμενη Δημοκρατία» είναι ο τίτλος του πρώτου άρθρου, τα οικονομικά θέματα αναλύονται στο δεύτερο και ακολουθούν οι σχέσεις με την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το γενικό συμπέρασμα που αποκομίζεται από αυτήν την έκδοση μπορεί αποφθεγματικά να εκφραστεί σ' ένα τρίπτυχο: α) οι πολίτες της κάθε χώρας, λόγω των προσβάσεων που τους παρέχει η καθημερινή τριβή, είναι οι κάτοχοι των άπειρων απαραίτητων λεπτομερειών για μια επαρκή ανάλυση της χώρας, β) αντιθέτως, η ταύτισή τους με την χώρα συχνά περιορίζει την «αντικειμενική» αντιμετώπιση και ερμηνεία και γ) συχνά παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές αποστασιοποίησης και αντικειμενικότητας μεταξύ των αναλυτών, όπως συμβαίνει και με τους συγγραφείς αυτού του βιβλίου.

Στην εισαγωγή και στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αισθητός ο σκοπός του βιβλίου: απευθύνεται στο ευρωπαϊκό κοινό για να τονίσει την αναγκαιότητα της ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Τα επιχειρήματα είναι κάπως επιλεκτικά, η δε προσέγγιση στα κοινωνικά φαινόμενα μάλλον νομική (τονίζονται π.χ. οι βολονταριστικές κεμαλικές επιλογές) και όχι κοινωνιολογική. Σε αντίθεση με μια συχνά απαντώμενη ελληνική πρακτική η οποία προσάπτει «αμετάβλητα» χαρακτηριστικά στην γειτονική χώρα, στο βιβλίο αυτό παρατηρείται μια τοποθέτηση όπου τα πάντα είναι «εν κινήσει». Τα αρνητικά και «ανεπιθύμητα» κοινωνικά φαινόμενα ή εξομοιώνονται με αυτά των άλλων χωρών (κάποτε γίνονται συγκρίσεις με την Ελλάδα, σ. 9, 76, 90, 95 κ.ά.) ή παρουσιάζονται μέσα από μια «δυναμική» διάσταση, με τάσεις προς βελτίωση, όπου τελικά αποφεύγεται η αξιολόγηση των φαινομένων.

Ο Σ. Βανέρ στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζει συνοπτικά την ιστορία της Τουρκίας («μια δημοκρατική τροχιά από το 1865», σ. 21), τις πνευματικές και ιδεολογικές διαμάχες μέσα στην κοινωνία και τα δύο μεγάλα προβλήματα της χώρας: το Ισλάμ και το Κουρδικό. Συγκρατημένος αλλά και κριτικά τοποθετημένος απέναντι στον κεμαλικό αυταρχισμό (αποκαλεί το καθεστώς της περιόδου αυτής «κορποραλιστικό», σ. 22, και «αυταρχικο-μεταρρυθμιστικό», σ. 29) αποφεύγει να αναφερθεί στους κοινωνικούς λόγους των τελευταίων τριών στρατιωτικών πραξικοπημάτων.

Το σύνθετο «τουρκικό ισλαμικό φαινόμενο», με τις μακροχρόνιες διαμάχες κράτους/εκκοσμίκευσης από την μια μεριά και θρησκείας/λαϊκών μαζών από την άλλη παρουσιάζεται επιτυχώς. Υπάρχουν πολλά «ισλάμ» στην Τουρκία, όπως το πολιτικό, το απολιτικό, το φονταμενταλιστικό, το ανεκτικό και το μυστικιστικό, ένα φαινόμενο που συχνά αγνοείται στον δυτικό κόσμο (σ. 34).

Ο Σ. Βανέρ αναφέρεται στην ιστορία των Κούρδων, στις «σοβαρές παραλήψεις», (η λέξη «παραλήψεις» είναι «κατ' ευφημισμόν» όπως τονίζει), της Τουρκίας απέναντι σ' αυτόν τον

πληθυσμό, και στους δύο δρόμους που μπορεί να επιφέρει αυτή η εθνική διαμάχη: ο ένας είναι η κλιμάκωση της κρίσης και ο άλλος αυτός που αναγνωρίζει τα πολιτιστικά δικαιώματα των Κούρδων και την συμμετοχή τους στην πολιτική ζωή της χώρας, κάτι που μπορεί να επιτευχθεί με τον εκδημοκρατισμό της τουρκικής και κουρδικής κοινωνίας (σ. 54).

Ο Ντ. Ακαγκούλ στο άρθρο του αναφέρεται στους γρήγορους ρυθμούς ανάπτυξης της οικονομίας (δεν αποσαφηνίζεται η «συμβολή» των στρατιωτικών παρεμβολών σ' αυτήν την ανάπτυξη, σ. 72), στην φιλελεύθερη οικονομική πολιτική του Τ. Οζάλ, στις αντιφάσεις αυτής της πολιτικής και το συνεχιζόμενο κρατικό παρεμβατισμό, στις σημαντικές κοινωνικές και τοπικές ανισότητες, στις μεγάλες επενδύσεις σε έργα υποδομής στην νοτιοδυτική Τουρκία, στις δυσλειτουργίες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, στον ρόλο της χώρας στον διεθνή συναγωνισμό και στις δυσκολίες της ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, που σύμφωνα με τον Ακαγκούλ απορρέουν από ανεπάρκειες οικονομικής φύσεως και όχι από έλλειψη πολιτικής βούλησης από τις συμβαλλόμενες πλευρές. Σ' αυτό το εμπειριστικό, αρκετά διαφωτιστικό και τεχνικό άρθρο, η οικονομία της Τουρκίας παρουσιάζεται να χαρακτηρίζεται από μια ζωτικότητα αλλά ταυτόχρονα και από μια πολιτικοοικονομική αστάθεια (σ. 57-102).

Ο Μπ. Καλέαγαση διαφέρει στο ύφος και στην ιδεολογική προσέγγιση. Με μια διάθεση πολεμικής που προδίδει μια εμπάθη εθνική αντιπαλότητα με την «Δύση» και πολύ συχνά με την Ελλάδα, υποστηρίζει την αναγκαιότητα της ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Τονίζει τις προκαταλήψεις της Δύσης κατά της Τουρκίας, αποσιωπώντας τις αντίστοιχες αντιδυτικές στην Τουρκία, τονίζει τον ευρωπαϊκό χαρακτήρα της Τουρκίας χωρίς να πείθει και αποδίδει την κακή εικόνα της Τουρκίας στους Κούρδους και στους Έλληνες. Η Τουρκία παρουσιάζεται σαν μια δύναμη στα Βαλκάνια που συμπεριφέρθηκε με «ανοχή» απέναντι στους χριστιανούς, που αποτελεί ένα συνδεδεμένο κρίκο μεταξύ Ανατολής και Δύσης κ.τ.λ.

Μια λεπτομέρεια που θα μπορούσε να χαρακτηρίσει την διαφορετική έκφραση αυτού του αρθρογράφου από αυτή του Σ. Βανέρ: ο πρώτος αναφέρεται σε Κούρδους που εκπαιδεύονται στην Ελλάδα, ο δεύτερος παρουσιάζει αυτή την θέση σαν ένα ισχυρισμό του Υπουργείου Εξωτερικών της Τουρκίας (σ. 132, 50). Η Τουρκία εν Κινήσει αποτελεί μια πολύτιμη πηγή πληροφοριών, με την προϋπόθεση ότι ο αναγνώστης θα πρέπει να παρεμβαίνει συχνά στο κείμενο με σκοπό την αποδόμησή του.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Ο Σ. Βανέρ, από το CERI (Centre d' Études et de Recherches Internationales) και εκδότης του περιοδικού CEMONTI (Cahiers D' Études Sur La Méditerranée Orientale Et Le Monde Turco-Iranien) συντόνισε και πρόλογισε επίσης την έκδοση. Ο Ντ. Ακαγκούλ διδάσκει οικονομικές και κοινωνικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο της Lille I και ο Μπ. Καλέαγαση είναι επιστημονικός συνεργάτης στο Ίδρυμα Ερευνών του Πανεπιστημίου των Βρυξελλών.

Théodora Cavoura,

Modalités de l' appropriation de la connaissance historique

(Représentations de la causalité, du possible et du nécessaire, du hasard, de la cause, et de l' interaction chez les élèves de l' enseignement secondaire),

Université Paris VII, Mars 1994, 380 p.

Παναγιώτης Χρήστου Γατσωτής

Η Διδακτορική διατριβή της Θεοδώρας Κάβουρα αφορά στη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ μαθητών και ιστορικής γνώσης στον τομέα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη Γαλλία. Το δείγμα της έρευνας της περιελάμβανε μαθητές της τρίτης, της δευτέρας και της τελευταίας τάξης ενός λυκείου και δύο κολλεγίων στην περιοχή του Παρισιού, συνολικά 150 άτομα. Με συζητήσεις και ερωτηματολόγια οι μαθητές εκλήθησαν να επιχειρηματολογήσουν σχετικά με το πιο οικείο γεγονός της εθνικής τους ιστορίας, τη Γαλλική Επανάσταση: ποια ήταν η σημαντικότερη αιτία της, κατά πόσον ήταν αναπόφευκτη, αλλά και γενικότερα σχετικά με τη σημασία ορισμένων βασικών εννοιολογικών εργαλείων της ιστορικής αφήγησης. Οι μαθητές χρησιμοποιώντας τις δοθείσες πληροφορίες απάντησαν εντός συγκεκριμένων χρονικών ορίων στα ερωτήματα που τους είχαν τεθεί.

Η ανάλυση του λόγου των μαθητών, όπως άλλωστε και ο όλος σχεδιασμός της έρευνας, αν κρίνει κανείς από τις βιβλιογραφικές αναφορές, έγινε με βάση κυρίως τον προβληματισμό των P. Ricoeur, M. Borel, P. Vergnaud, M. Mandelbaum, F. Braudel, P. Veyne, R. Aron, H. Marrou, M. Ferro, J. Piaget, J. Bruner, S. Moscovici, H. Zukier, H. Von Wright, E. Rosch, J. Grize, B. Whorf, S. Baudet, G. Denhière κ.ά. Οι θέσεις που εκκινούν τη σκέψη της Θ.Κ. θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως εξής: Ο ιστορικός λόγος «μιμείται» (Ricoeur, ββλ. τον αριστοτελικό «μύθος»), δηλαδή αναπαριστά, το ανθρώπινο γίνεσθαι, υπό μορφή αφήγησης που αναφέρεται στο παρελθόν. Το βασικό συστατικό στοιχείο, ο οργανωτικός άξονας αυτής της αφήγησης είναι η πλοκή («intrigue»), δηλαδή η αναπαράσταση της ακολουθίας της ανθρώπινης δράσης. Στο υφάδι της πλοκής ο ιστορικός λόγος συνέχει λογικά, συνθέτει σε συστημικό όλο, ένα πλήθος ετερογενών στοιχείων όπως σκοπούς, αιτίες, συνέπειες, πρόσωπα, καταστάσεις και αλληλεπιδράσεις. Η συμψηφιστική αυτή κατασκευή διατηρεί πάντα το χαρακτήρα του πιθανού, δηλαδή της μιας επιλογής ανάμεσα σε περισσότερες δυνατότητες και καλεί τον δημιουργό της να επιχειρηματολογήσει υπέρ της εγκυρότητας του έργου του.

Αν για ένα τέτοιο εγχείρημα χρειάζεται σκέψη «συνταγματική», ικανή να συστηματοποιήσει συνθετικά τα δεδομένα αφενός εντάσσοντάς τα σε μία αιτιακή αλληλουχία με άξονα την ανθρώπινη δράση, αφετέρου συνεκτιμώντας παράλληλα τις οργανικές σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ μερών και συνόλων, σκέψη «οριζόντια» (Zukier), δηλαδή μακριά από «παραδειγματικά» στερεότυπα, ώστε να μπορεί να διακρίνει το ιδιαίτερο και το συγκεκριμένο, και σκέψη αφαιρετική, ώστε με τη χρήση εννοιών να κυριαρχήσει στη σωρεία των λεπτομερειών και να απαλλαγεί από την τυραννία του γεγονολογικού, τότε τίθενται τα ακόλουθα ερωτήματα:

Σε ποιο βαθμό διαθέτουν τέτοιες ικανότητες, τέτοιου είδους προσληπτικά σχήματα, οι μαθητές; Πώς μπορεί ο διδάσκων να τους εξοικειώ-

σει με αυτόν τον τρόπο σκέψης σε αντίθεση με τις συνηθισμένες πρακτικές διδασκαλίες που εφαρμόζονται στη Μέση Εκπαίδευση; Η σημασιολογική ανάλυση του λόγου – των «γνωστικών στρατηγικών» (Bestien) – που ανέπτυξαν οι μαθητές – «υποκείμενα» της έρευνας, επιχειρώντας να αντιμετωπίσουν την «κατάσταση-πρόβλημα», δηλαδή τα ερωτήματα που τους είχαν τεθεί, κινήθηκε προς δύο κατευθύνσεις. Πρώτον προς την εξέταση των αιτιωδών συναφειών, δηλαδή των σχημάτων αιτίου – αιτιατού και των προσληπτικών κατηγοριών (Baudet-Denhierre) που αυτά σπήριζαν ή απέρριπταν, και δεύτερον προς την εξέταση του τρόπου χρήσης ενός σημασιολογικού πεδίου (Vergnaud), δηλαδή των εννοιών του πιθανού, του αναγκαίου, της τύχης, της αιτίας και της αλληλενέργειας στα πλαίσια της ιστορικής διήγησης.

Τα συμπεράσματα της έρευνας, τα οποία άλλωστε επιβεβαιώνουν την αρχική υπόθεση της Θ.Κ., θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως εξής: όπως φαίνεται από τα αντικείμενα του λόγου τους, τις νοητικές τους κατασκευές, οι τρόποι σκέψης που οι μαθητές έχουν αποκτήσει από το συγχρωτισμό τους με τον κοινωνικό περίγυρο, το πολιτισμικό υπόστρωμα («Leur pré-construit culturel», Grize) προσδιορίζει κατά κύριο λόγο, μαζί με κάποιες έννοιες που έχουν εν τω μεταξύ κατακτήσει, και τον τρόπο που αντιλαμβάνονται το παρελθόν. Σχήματα συνέχειας (βελτίωση-επιδείνωση), ποσότητας (πολλοί-λίγοι), στάσης (εκτιμήσεις θετικές ή αρνητικές) και διάθεσης (αναφερόμενα περισσότερο στη σφαίρα του ιδιωτικού), χρησιμοποιήθηκαν αδιάκριτα («passe partout») για να στηρίξουν τις προσληπτικές κατηγορίες της κατάστασης («état») και του γεγονότος («événement») στην πολλαπλή του διάσταση της βραχείας ή της μακράς διάρκειας, με τη συμμετοχή ή όχι του ανθρώπινου παράγοντα, είτε ατομικού, είτε κοινωνικού. Όσες απιώδεις συνάφειες προβάλλουν ως βασικό παράγοντα του ιστορικού γίνεσθαι την κατάσταση, παραπέμπουν σε έναν πνευματικό μικρόκοσμο κλειστό, στατικό. Όσες δίνουν προτεραιότητα στο συμβάν («accident»), σε έναν μικρόκοσμο όπου κυριαρχεί το τυχαίο, ενώ όσες προτιμούν την ανθρώπινη παρέμβαση («intervention»), έναν τρόπο σκέψης που ευνοεί τις καινοτομίες. Όσον αφορά στη χρήση των εννοιών, όπου η σκέψη των μαθητών φάνηκε να κινείται με γνώμονα την ομοιότητα ή την εγγύτητά τους, δηλαδή αναλογικά, μεταφορικά, μετωνυμικά ή και αντιθετικά, η Θ.Κ., προτείνοντας παράλληλα την κατεύθυνση της προσδοκώμενης παιδαγωγικής παρέμβασης που έχει ως στόχο την εξοικείωση των μαθητών με τον πιθανολογικό χαρακτήρα της ιστορικής διήγησης, διαπίστωσε σε πολλές περιπτώσεις συγχύσεις μεταξύ εννοιών, όπως π.χ. μεταξύ του «πραγματικού» και του «αναγκαίου», της «αιτίας» και του «σκοπού» ή του «προτερόχρονου», δηλαδή τελεολογικά ή ντετερμινιστικά σχήματα που υποβάθμιζαν τη σημασία του παράγοντα «απρόβλεπτη ή απρόσμενη ενέργεια» και περιόριζαν ασφικτικά τα όρια της αν-

θρώπινης ελευθερίας διαπίστωσε επίσης μη εξοικείωση με την έννοια του «ενδεχομένου» (πρβλ. το «ενδεχόμενα άλλως έχουν» του Θουκυδίδη) και του «συμπτωματικού», μη εξοικείωση με την αντίληψη «των συνθηκών δράσης», της αλλαγής στη μακρά διάρκεια, γραμμικές-σωρευτικές λογικές που συνέχουν την πρόθεση με το αποτέλεσμα, παρέβλεπαν τη δυναμική διάσταση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των παραγόντων ενός συστήματος και δυσκόλευαν τη μετάβαση στην αφαιρετική διαδικασία της συγκρότησης εννοιών.

Όπως λέει και η ίδια η Θ.Κ., τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε δεν ήταν παρά δύστοιχα με τις θεωρητικές της αφετηρίες, τις μεθόδους που χρησιμοποίησε και τις δυνατότητες πρόσβασης και συνεργασίας με ένα συγκεκριμένο δείγμα μαθητικού πληθυσμού. Οι προοπτικές που ανοίγονται από τις τοποθετήσεις της στρέφονται προς τη μελέτη των αντιληπτικών σχημάτων κατά τόπους, αφού η «γεωγραφία της κατάκτησης γνώσης» (Whorf) διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία. Επιπλέον, θα μπορούσε κανείς να προχωρήσει στη διερεύνηση μιας «τυπολογίας» των μαθητών ή και των διδασκόντων ακόμη (!), και τέλος γόνιμη θα ήταν η διερεύνηση των προσληπτικών σχημάτων των μαθητών σε διηγήσεις όχι μόνον επαναστάσεων, αλλά και διαφορετικών αντικειμένων της ιστορικής γνώσης.

Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ Σταδίου 44 - Τηλ.: 32 29 638

Σειρά: ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

- Θ. Βερέμη, Θ. Κουλουμπή
Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, Προοπτικές και Προβληματισμοί
- Θ. Πάγκαλου, Γ. Ρωμαίου, Κ. Καραμανλή, Π. Καζάκου, Θ. Κουλουμπή, Χ. Ροζάκη
Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Βαλκανική Πολυδιάσπαση
- Γ. Μυρογιάννη
Ο Ρόλος των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων στις Διαπραγματεύσεις του Γύρου Ουρουγουάης και η Ελλάδα
- Κ. Χατζηκωνσταντίνου
Το Αμφίβολο Νομικό Καθεστώς των Πυρηνικών Όπλων
- Μ. Τσινισιζέλη, Δ. Χρυσόχοου
Ευρωπαϊκή Ένωση και Δημοκρατία, Δομικές Συνθήκες και Πολιτική Διαδικασία
- Θ. Βερέμη, Θ. Κουλουμπή, Η. Νικολακόπουλου (επιμ.),
Ο Ελληνισμός της Αλβανίας
- Ι. Νικολάου
Ο Διάπλους των Τουρκικών Στενών κατά τις Διεθνείς Συνθήκες και την Πρακτική
- Σ. Παπασπηλιόπουλου (εισ. - επιμ.)
Τα Βαλκάνια στην Ενωμένη Ευρώπη. Η Συμβολή της Ελλάδας
- Γ. Κοντογεώργη
Η Ευρωπαϊκή Ίδρα, Η Ευρωπαϊκή Ένωση, Η Ελλάδα
- Π. Καζάκου
Θεσμικές Μεταρρυθμίσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση
- Γ. Βαληνάκη, Σ. Ντάλη
Το Ζήτημα των Σκοπίων
- Μ. Τσινισιζέλη (εισ. - επιμ.)
Σκέψεις για την Ευρωπαϊκή Ένωση
- Χ. Τσαρδανίδη (εισ. - επιμ.)
Οι οικονομικές σχέσεις Ελλάδας - ΠΓΔΜ. Προοπτικές Συνεργασίας
- Π. Θεοδωρακόπουλου
Το Κογκρέσο στη Διαμόρφωση της Αμερικανικής Εξωτερικής Πολιτικής. Ο Ρόλος του στην Περίπτωση της Ελλάδας
- Κ. Χατζηκωνσταντίνου (εισ. - επιμ.)
Οι Οικολογικές Τάσεις του Διεθνούς Δικαίου

Επιμέλεια- Διεύθυνση Σειράς:
Σωτήρης Ντάλης

Μια ανάγνωση

Καζαμίας, Α.-Κασσωτάκης, Μ., (επιμ.),

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ:

ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ

ΚΑΙ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ,

Σείριος, Αθήνα 1995, 702 σ.

Νίκος Σαλτερής

Ο ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΣ αυτός τόμος, όπως προλογικά δηλώνουν οι επιμελητές του, δημιουργήθηκε με πρόθεση να καλύψει το κενό μιας «κριτικής ερμηνευτικής ανάλυσης» που θα προσεγγίζει «συνολικά τα προβλήματα της ελληνικής εκπαίδευσης» (ιδιαίτερα των δύο πρώτων βαθμίδων) επιδιώκοντας, παράλληλα, να συντελέσει στη «χάραξη νέας πολιτικής στρατηγικής στα εκπαιδευτικά θέματα». Για την επίτευξη του διφυσού αυτού στόχου ζητήθηκε από τους επιμελητές η συμβολή είκοσι επιπλέον μελετητών του χώρου, ώστε να διαμορφωθεί «ένα ιδεολογικοπολιτικό θεωρητικό πλαίσιο κατανόησης της εκπαιδευτικής διαδικασίας» με βάση τη «θεωρία του κράτους». Η παρέμβαση στα εκπαιδευτικά δρώμενα μιας ομάδας μελετητών-πανεπιστημιακών θεωρείται πως υπαγορεύεται από την συγκυρία και την κρισιμότητά της. Το όλο εγχείρημα οργανώνεται ουσιαστικά γύρω από τις θέσεις ενός *Εκπαιδευτικού Μανιφέστου*, που κατατίθεται εισαγωγικά, υπογράφεται από τους επιμελητές και καθορίζει το περιεχόμενο των είκοσι έξι κειμένων που ακολουθούν αρθρωμένα σε πέντε μέρη. Αυτά επεκτείνουν την αρχική ανάλυση του *Μανιφέστου*, αναφέρονται στα προβλήματα που έχουν ήδη επισημανθεί, τις ιστορικές συνθήκες διαμόρφωσής τους, τις δυσλειτουργίες του συστήματος για να διατυπώσουν, στην πλειοψηφία τους, προτάσεις αντιμετώπισής τους.

Ζητούμενο κατά το *Μανιφέστο* αποτελεί «η διαμόρφωση μιας νέας ισορροπίας σχέσεων εξουσίας ανάμεσα στους ενδοσυστηματικούς κρατικούς μηχανισμούς από τη μια μεριά, και ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία των πολιτών, από την άλλη». Εκτιμάται πως κάτι τέτοιο είναι δυνατό να συμβεί με «την εκχώρηση στην τοπική κοινωνία των πολιτών ουσιαστικών δυνατοτήτων αυτοδιαχείρισης των προβλημάτων της» και την ανάληψη εκ μέρους της εξουσίας ενός ρόλου «περισσότερο» συντονιστικού, ενισχυτικού και διευκολυντικού, παρά κανονιστικού και ρυθμιστικού. Οι παρατηρήσεις συνδυάζονται με τη δήλωση ότι οι «αλληλέγγυες μεταπολεμικές προσπάθειες αλλαγής των εκπαιδευτικών πραγμάτων στην Ελλάδα» χαρακτηρίζονται από ένα «πήγαινε έλα» ανάμεσα στη μεταρρύθμιση και την αντιμεταρρύθμιση («σισύφειο σύνδρομο») και τη διαπίστωση ότι «η κρίση στην Ελληνική εκπαίδευση παραμένει» (σ. 14). Οι συντάκτες θεωρούν εφικτό, διαμέσου της ανασυγκρότησης και του εκσυγχρονισμού του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος (ε.ε.σ.) να ξεπεραστεί η κρίση του και ότι η εκκρεμούσα μεταρρύθμιση μπορεί να επιτευχθεί ως συνδυασμός της επιστημονικής τεχνογνωσίας και μιας διπλής αλλαγής στο επίπεδο της κεντρικής εξουσίας, η οποία αφορά από τη μια την τακτική που μέχρι τώρα ακολουθήθηκε ως προς τις εκπαιδευτικές – και όχι μόνο – μεταρρυθμίσεις (λήψη μέτρων από την κεντρική εξουσία που αφορούν αποκλειστικά τον εκπαιδευτικό θεσμό) και από την άλλη την ανασυγκρότηση της ίδιας της «φύσης» της, αφού η εξουσία, τώρα, συνειδητά θα «εκχωρήσει» αρμο-

διότητες στην κοινωνία των πολιτών...

Κατά το *Μανιφέστο*, η ανασυγκρότηση των εκπαιδευτικών συστημάτων επιβάλλεται από την «παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και της κουλτούρας» και την «διεθνοποίηση των θεσμών» γενικότερα, ενώ «η ανάγκη ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού» του ελληνικού γίνεται επιτακτική «ενόψει της γεωπολιτικής και γεωοικονομικής θέσης της Ελλάδας στη Νέα Ευρώπη». Εκτιμάται ότι η Ελλάδα «συνεχίζει να βρίσκεται στην ευρωπαϊκή ημιπεριφέρεια» και να αποτελεί μια περίπτωση «θεσμικής δυσκαμψίας, πολιτικής δυσπραγίας, κρατικού συγκεντρωτισμού, εθνικής ανασφάλειας και κοινωνικής αδράνειας». Δηλώνεται ότι, παρά τις συνεχείς μεταπολεμικά μεταρρυθμίσεις δεν έχουν ξεπεραστεί «χρόνια προβλήματα και αδυναμίες» και ακολουθεί ένας εκτεταμένος κατάλογός τους (συγκροτείται από το σύνολο σχεδόν των εντοπισμένων σημαντικών ή μη προβλημάτων της ελληνικής εκπαίδευσης).

Πριν το *Μανιφέστο* προχωρήσει στην υπόδειξη των αναγκών «τομών» επιχειρείται η ερμηνεία του «σισύφειου συνδρόμου» ως αποτέλεσμα των σχέσεων του ε.ε.σ. με το ελληνικό κράτος και διαμόρφωσης του πρώτου από το δεύτερο. Έτσι το σύστημα θεωρείται ότι προσανατολίστηκε στη σφμηλάτηση ενός ιδιαίτερου τύπου εθνικής ταυτότητας, υποτάχθηκε στην πελατειακή πατρωνία και κομματική εξάρτηση και εξαρτήθηκε από μια αυταρχική γραφειοκρατία, ενώ οι επιχειρούμενες «μεταρρυθμίσεις» του περιστράφηκαν γύρω από «τον τεχνοκρατικό κυρίως εκσυγχρονισμό των σχολικών μηχανισμών, την επέκταση των εκπαιδευτικών παροχών και τον εξορθολογισμό της δομής του εκπαιδευτικού συστήματος, πάντοτε όμως στα πλαίσια ενός συγκεντρωτικού ιεραρχικού κρατισμού», ενίσχυσαν τον «εθνοκεντρικό προσανατολισμό» του και την αντίληψη, ότι το «κράτος αποτελεί τον κατ'εξοχήν θεματοφύλακα της "εθνικής παιδείας"», ενώ η κοινωνία των πολιτών έμεινε στο περιθώριο. Μερικά εξαιρέσει, σημειώνεται, ότι αποτέλεσαν τα εκπαιδευτικά μέτρα του ΠΑΣΟΚ, που στόχευαν «στη ριζική δομική ανασυγκρότηση και τον εκδημοκρατισμό» και ικανοποιούσαν αιτήματα «εκπαιδευτικών και διανοουμένων», αλλά δεν απέδωσαν, ιδιαίτερα ως προς την αποκέντρωση του εκπαιδευτικού συστήματος, γιατί προσέκρουσαν στις στρεβλοτικές επιδράσεις των «κομματικών μηχανισμών» (μετατροπή, σ' αυτή τη φάση, της «ατομικής πατρωνιάς» σε «γραφειοκρατικό πελατειακό σύστημα»).

Στη συνέχεια παρουσιάζονται εννέα άξονες «μιας νέας εκπαιδευτικής πολιτικής». Πρώτος αυτός που αναφέρεται στην αλλαγή των σχέσεων εξουσίας και προκρίνει την ενεργοποίηση της «τοπικής κοινωνίας» με την παράλληλη επέκταση των αρμοδιοτήτων της σε θέματα «ίδρυσης, κατάργησης και συγχώνευσης σχολείων» και ακόμη περισσότερο σε «ζητήματα όπως το σχολικό πρόγραμμα, η επιλογή και ο διορισμός των εκπαιδευτικών και των τοπικών εκπαιδευτικών στελεχών καθώς και η αξιολό-

γηση της αποτελεσματικότητας του σχολείου σε σχέση με τις εθνικές και τοπικές ανάγκες και κοινωνικές δραστηριότητες»¹. Δεύτερος, η παρέμβαση στον ιδεολογικό προσανατολισμό και τη σκοποθεσία του ε.ε.σ. Εδώ, επισήμια γίνεται η ανάγκη σεβασμού των τάσεων «διεθνοποίησης» αλλά και της «σύγκλισης» των ευρωπαϊκών εκπαιδευτικών συστημάτων, που συγκεκριμενοποιείται στο αίτημα της «ποιοτικής αναβάθμισης», αναγκαίος όρος για να αντέξει η χώρα «στον διεθνή ανταγωνισμό» αλλά και «στις ογκούμενες αλλοτριωτικές επεμβάσεις», επιτυγχάνοντας το συνδυασμό της «πολυπολιτισμικότητας, με την «εθνική συνέχεια» και τη «συνέχεια του ελληνισμού» (σ. 22-23). Τρίτος άξονας η «Αναμόρφωση της δομής του εκπαιδευτικού συστήματος» με την «ενοποίηση» της προσχολικής υπό την εποπτεία του ΥΠΕΠΘ, την καθιέρωση ενός έτους υποχρεωτικού νηπιαγωγείου, την σταδιακή επέκταση της υποχρεωτικής, την συνοχή Δημοτικού-Γυμνασίου και την αντικατάσταση του διπλού διχτύου από το «ενιαίο λύκειο», που θα συμπληρώνεται με ένα «ευέλικτο και αποτελεσματικό σύστημα συνεχούς κατάρτισης». Ως τέταρτος άξονας παρουσιάζεται η τροποποίηση του συστήματος πρόσβασης στα ΑΕΙ-ΤΕΙ, που θεωρείται «πηγή σημαντικών εκπαιδευτικών και κοινωνικών προβλημάτων» ικανών να ανατρέψουν κάθε προσπάθεια ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού της εκπαίδευσης. Πέμπτος η διασύνδεση του εκπαιδευτικού συστήματος με τον κοινωνικό και πολιτιστικό του περίγυρο, ως αποτέλεσμα εμπλοκής της τοπικής αυτοδιοίκησης στις σχολικές δραστηριότητες, προσαρμογής των σχολικών προγραμμάτων στις τοπικές συνθήκες και αύξηση του ρόλου των συλλόγων μαθητών-γονέων. Έκτος άξονας η «Εκπαίδευση και οικονομική ανάπτυξη». Εδώ, διαπιστώνεται, αρχικά, η αδυναμία του ε.ε.σ. να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανάπτυξη της χώρας και θεωρείται πως το «νεοφορντικό μοντέλο» επιδρά στην μετάθεση του κέντρου βάρους από την αρχή της «εξειδίκευσης» στις αρχές της «βασικής εκπαίδευσης και της μετατρέψιμης γνώσης», της «ευέλικτης κατάρτισης και της συνεχιζόμενης εκπαίδευσης» και υπαγορεύει τη σύνδεση της σχολικής και ενδοεπιχειρηματικής κατάρτισης. Σε συνάρτηση με αυτά ο έβδομος άξονας επισημαίνει την ανάγκη ανανέωσης του περιεχομένου της εκπαίδευσης (αποφυγή της στερείας τυπολατρίας του παρελθόντος), την αλλαγή του συστήματος αξιοποίησης των μαθητών, τον προσανατολισμό στη «γνώση στοιχείων της σύγχρονης τεχνολογίας» και την ανάπτυξη σχολικών δραστηριοτήτων ικανών να διδάξουν την αντιμετώπιση πρακτικών προβλημάτων και την ενεργή συμμετοχή στο κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι. Όλα αυτά μπορεί να συμβούν, αν η αρχή της ισοτιμίας αναζητηθεί «στην αρχή της διαφοροποίησης και της ευελιξίας της λειτουργίας του σχολείου και όχι στη μονολιθική τυποποίηση» σε συνδυασμό με την κατάργηση του ενός διδακτικού βιβλίου και το ξεπέρασμα της άποψης ότι

«πρόγραμμα σημαίνει κατάλογος διδακτέας ύλης». Ογδοος άξονας θεωρείται η «Αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού της εκπαίδευσης». Εδώ προτείνεται η αλλαγή του τρόπου κατάρτισης των καθηγητών, που δεινοπαθεί κάτω από την αντίληψη ότι η γνώση του ακτικειμένου αποτελεί «επαρκή προϋπόθεση και για την επιτυχία της διδασκαλίας». Η αρχική και συνεχιζόμενη κατάρτιση των εκπαιδευτικών προσεγγίζεται τόσο με βάση το κίνημα για τη διαμόρφωση αυτόνομων-κριτικών εκπαιδευτικών όσο κι αυτό της επαγγελματικοποίησής τους. Οι αλλαγές θεωρείται ότι πρέπει να συνοδευτούν από τη συστηματική αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και την αλλαγή των προϋποθέσεων διορισμού τους. Τέλος, ως ένατος άξονας προβάλλεται η ανάγκη ανάπτυξης της εκπαιδευτικής έρευνας, που θα συμβάλει στη συνεχή αξιολόγηση του ε.ε.σ. και στην αξιολόγηση της «αποδοτικότητάς» του, γνώση ικανή να αποτελέσει βάση «σοβαρών εκπαιδευτικών αποφάσεων».

Το Μανιφέστο ακολουθούν τα πέντε μέρη του τόμου. Το πρώτο επιγράφεται «Όρια και περιορισμοί της μεταρρύθμισης της εκπαίδευσης» και ξεκινά με την αναθεωρημένη μορφή ενός παλαιότερου κείμενου του Α. Καζαμία, όπου περιγράφονται συνοπτικά τα μετά τον πόλεμο «μεταρρυθμιστικά "επεισόδια"», ανιχνεύεται η έννοια, η ιδεολογία και η πολιτική της «"ρεφορμιστικής μεταρρύθμισης"» και χαρακτηρίζεται η προσπάθεια για μεταρρύθμιση ως «αίσηφεια πορεία». Το επόμενο κείμενο του Α. Σιμμερά κατατίθεται ως μια «πρόταση για προβληματισμό» και υποστηρίζει την άποψη «ότι οι επαναλήψεις των προσπαθειών [μεταρρύθμιση] δεν είναι ηθελημένες, και ότι οφείλονται σε διαδοχικές αποτυχίες που προκαλούνται από συγκεκριμένα όρια – πάντα τα ίδια – μέσα στα οποία σχεδιάζονται οι μεταρρυθμίσεις ή επιχειρείται η πραγματοποίησή τους» καταλήγοντας στην άποψη ότι χωρίς γνώση των δεδομένων, με άγνοια των κοινωνικών απαιτήσεων, έλλειψη πειραματισμού και προσήλωση στην ομοιομορφία, «οποιαδήποτε πρόταση θα δαιωνίζει (σπ. 82) ο Ι. Πυρργιάδης, στη συνέχεια εξετάζει τις «εξωσυστημικές» και «ενδοσυστημικές παρεμβάσεις» της εκπαιδευτικής πολιτικής του Κράτους Πρόνοιας στον τόπο μας σε σχέση με τις μεταρρυθμίσεις του '64, '76 και '81, τις συνέπειες και τα αποτελέσματά τους και συζητά ορισμένες τους παρενέργειες («εκπαιδευτικά πλεονάσματα», υποτιθέμενη πτώση του «επιπέδου»). Τέλος, ο Μ. Σταματάς, ορίζοντας τον «ελληνικό εκπαιδευτικό γραφειοκρατικό» ως τον πολιτικο-διοικητικό και ιδεολογικό μηχανισμό ελέγχου της εκπαίδευσης από το κράτος, διερευνά το πέρασμα από το μεταπολεμικό καταπιεστικό «γραφειοκρατικό» στο μεταδικτατορικό «λαϊκισμό» – με αναφορές και στον πανεπιστημιακό – για να καταλήξει στην πρόταση υπέρβασής του διαμέσου του «κοινοτισμού σε τοπικό επίπεδο». Το δεύτερο μέρος – και το πλέον εκτεταμένο – έχει γενικό τίτλο «Σχολικοί μηχανισμοί και προ-

οπτικές εκσυγχρονισμού» και ανοίγει με το κείμενο του Γ. Μάρκου, όπου ανατέμνεται συνοπτικά ο μονογλωσσικός και μονοπολιτισμικός χαρακτήρας του ε.ε.σ., παρακολουθείται η ιστορική εξέλιξη της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και προσεγγίζεται η διαπολιτισμική πρόκληση των ημερών (de facto πολυπολιτισμικότητας των κοινωνιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης – εγκατάσταση προσφύγων στην Ελλάδα). Ακολουθεί, από τον Μ. Κασσωτάκη, η παρουσίαση της προβληματικής που οδήγησε στη δημιουργία του Ενιαίου Πολυλαϊκού Λυκείου, την οποία εντάσσει ο συγγραφέας στις προσπάθειες «εκσυγχρονισμού και δημοκρατικοποίησης» των κυβερνήσεων ΠΑΣΟΚ. Εδώ εξετάζονται οι παιδαγωγικές, ιδεολογικές συνιστώσες και οι προσδοκίες που οδήγησαν στη θεσμοθέτησή του, οι ρυθμοί επέκτασής του (χαρακτηρίζονται από βραδύτητα) και στη συνέχεια, μέσα από έρευνες του ίδιου, η υλοποίηση των στόχων. Το κείμενο καταλήγει στην πρόταση αναμόρφωσης και καθιέρωσής του ως μοναδικό τύπο Λυκείου. Στη συνέχεια ο Σ. Παλαιοκρασάς γράφει για την απασχόληση, την εκπαίδευση και την κατάρτιση στο κατώφλι του 20ού αιώνα. Γίνεται μια ανασκόπηση της πορείας της τεχνικής εκπαίδευσης και διαπιστώνεται ο λίαν προβληματικός χαρακτήρας της, αλλά και οι κίνδυνοι που αυτός εγκυμονεί (αύξηση ανεργίας). Επισημαίνεται η «ασυμβατότητα» της μέσης ΤΕΕ με τις ανάγκες της βιομηχανίας και εντοπίζονται τα προσόντα που απαιτεί, σήμερα, η αγορά εργασίας, έτσι ώστε να διαφανούν οι αναγκαίες αλλαγές, που επιτρέπουν την απόδοση σ' αυτή ευέλικτων και εύκολα επανακαταρτίσιμων αποφοίτων. Το τέταρτο κείμενο είναι του Θ. Μυλωνά και ασχολείται με το κρίσιμο ερώτημα της ιδιωτικοποίησης της εκπαίδευσης. Εδώ εξετάζεται η κεντρική πολιτικο-ιδεολογική πρόταση που απευθύνει ο νεο-φιλελευθερισμός στις βαθμίδες του σχολικού συστήματος ως πανάκεια για την «κινήτοποίησή» τους. Αφού προσδιοριστούν ορισμένοι από τους ιστορικούς όρους συγκρότησης των εκπαιδευτικών συστημάτων, διαπιστώνεται ότι οι τάσεις ιδιωτικοποίησης δεν «"ευδοκνούνται", κυρίως γιατί το κόστος είναι υψηλό», ενώ επισημαίνεται ότι η νεοφιλελεύθερη πρόταση δεν λύνει τα προβλήματα «που έχουν συσσωρευτεί μεταξύ σχολείου, αγοράς εργασίας και οικονομίας». Έτσι, η ιδιωτικοποίηση απορρίπτεται και πέρα από τους ιδεολογικο-πολιτικούς λόγους, τους οποίους είχε επισημάνει στα τέλη της δεκαετίας του '70 η ΟΙΕΑΕ. Στη συνέχεια ο Σ. Μπουζάκης ανιχνεύει τη σχέση Μέσης Εκπαίδευσης-ΑΕΙ. Το κείμενο αναζητά την ιστορικά διαμορφωμένη θεσμική σχέση δευτεροβάθμιας-τριτοβάθμιας στην Ελλάδα και τους παράγοντες που την καθορίζουν επιδιώκοντας να διατυπώσει τις προϋποθέσεις για τον επαναπροσδιορισμό της. Λαμβάνοντας υπόψη, τέλος, τις διεθνείς τάσεις μαζικοποίησης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τη μετακίνησή της «"ταραγμένης ζώνης" του εκπαιδευτικού συστήματος σε μεταπτυχιακό επίπεδο», προτείνει άμεση παρέμβαση-τομή στο Λύκειο

με στόχο την αποδέσμευσή του από το πανεπιστήμιο. Το κείμενο ουσιαστικά συμπληρώνεται απ' αυτό των Μ. Κασσωτάκη και Δ. Παπαγέλη-Βούλγαρη που πραγματεύεται τις διαδικασίες μετάβασης από τη δευτεροβάθμια στην τριτοβάθμια, εξετάζει το μηχανισμό των εισαγωγικών εξετάσεων στη διαπλοκή του με την ανάπτυξη της νεοελληνικής κοινωνίας – μέσα από εκτεταμένη ιστορική ανασκόπηση (1830 ως σήμερα) – και καταλήγει στη διατύπωση των πολλαπλών αρνητικών επιπτώσεών τους. Έτσι διαπιστώνεται ότι «*χρειάζεται να γίνει αποσύνδεση της απόκτησης πτυχίου και της υποχρέωσης του κράτους να αποκαταστήσει επαγγελματικά τους πτυχιούχους*» και προτείνεται η «*δημιουργία προπαρασκευαστικών τμημάτων ετήσιας διάρκειας*», η αναδιοργάνωση των σπουδών και καθιέρωση ενδιάμεσων διπλωμάτων σε ΑΕΙ-ΤΕΙ και «*καθιέρωση «ενιαίου τύπου ακαδημαϊκού απολυτηρίου*» (το μέτρο προτάθηκε στη συνέχεια από το ΥΠΕΠΘ). Το κόστος των μέτρων θεωρείται ότι πρέπει να καλυφθεί με την αύξηση των κρατικών δαπανών, την αναζήτηση χρηματοδότησης από τα ΑΕΙ – μετά την αλλαγή του Συντάγματος – αλλά και την επιβολή διδάκτρων, μέτρα που θα αντισταθμίζονται από την ύπαρξη υποτροφιών. Το μέρος αυτό κλείνει με το κείμενο της Χ. Κοσμίδη-Hardy, όπου μετά τη διάκριση «*συμβουλευτικής*» και ΣΕΠ, αναζητούνται οι ιδεολογικές φορτίσεις και περιγράφονται οι δυσκολίες και τα προβλήματα της λειτουργίας του θεσμού στην Ελλάδα, επισημαίνεται ότι η αποτελεσματικότητα του ΣΕΠ «*κρίνεται συχνά από το αν στην ουσία επηρεάζει «αποτελεσματικά» τους νέους να ακολουθήσουν την τεχνική εκπαίδευση*» (σ. 310) και κατατίθενται μια σειρά προτάσεις ως προϋποθέσεις επιτυχούς εφαρμογής του.

Το τρίτο μέρος του τόμου είναι αφιερωμένο στη «*Σχολική γνώση, γλώσσα και διδακτική πράξη*». Το πρώτο κείμενο του Γ. Φλουρή ασχολείται με την αναντιστοιχία των νομοθετημένων εκπαιδευτικών σκοπών – αναλυτικών προγραμμάτων – εκπαιδευτικών μέσων (βιβλίων). Παρουσιάζονται οι σκοποί που διατυπώνονται στους νόμους περί Γ.Ε. μεταξύ 1964-1985², αυτοί του ισχύοντος Α.Π. του Δημ. Σχολείου και η σχέση τους με τα Ω.Π. και τα σε χρήση βιβλία, για να διαπιστωθούν οι σημαντικές μεταξύ τους αποκλίσεις. Στη συνέχεια επιχειρείται η ερμηνεία των αποκλίσεων ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης των τεσσάρων εκπαιδευτικών λόγων³, που δρουν στο χώρο και διατυπώνεται η άποψη ότι είναι αυτό που κάνει αδύνατη τη συναίνεση και οδηγεί στην «*κατάρτα του Σισύφου*». Ακολουθεί η εργασία του Φ. Κακριδή σχετικά με τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών από το πρωτότυπο, όπου παρουσιάζονται οι ιστορικοί όροι συγκρότησης του «*αττικισμού*» και η επίδρασή του στην νεώτερη εκπαίδευση. Προτείνεται η συστηματική διδασκαλία της «*αρχαιογνωσίας*» (διδασκαλία αρχαίου ελληνικού πολιτισμού στο σύνολό του) με παράλληλη διατήρηση των μεταφράσεων στο γυμνάσιο σε συνδυασμό με τη διδασκαλία της

ιστορίας της ελληνικής γλώσσας. Ο Χ. Χαραλαμπίδης συνεχίζει τους προβληματισμούς γύρω από τη γλωσσική διδασκαλία, αφού υποστηρίζει ότι υποχωρεί πλέον η σημασία της αντιστοιχίας «*πολιτικής ιδεολογίας*» και θέσκειν επί του γλωσσικού, γεγονός που επιτρέπει την κατανόηση της γλωσσικής κρίσης. Αυτή αντικατοπτρίζεται στην αδυναμία να συζητηθεί θεωρία και πράξη και να προχωρήσει ο εκσυγχρονισμός της διδασκαλίας της γλώσσας, που θα επέτρεπε την κατάκτηση ενός επιπέδου αντιστοιχίας με αυτό της διδασκαλίας των μητρικών γλωσσών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο Χρ. Κυνηγός ασχολείται με τις δυνατότητες που παρέχουν οι Η/Υ στο χώρο της εκπαίδευσης, τη σχέση τους με τα μοντέλα μάθησης και την αξιολόγηση της μέχρι σήμερα εμπειρίας της διδασκαλίας της υπολογιστικής τεχνολογίας στη δευτεροβάθμια («*απογοητευτική αδυναμία αξιοποίησης των διαθέσιμων πόρων*»), επισημαίνοντας ότι η βέλτιστη εκμετάλλευση των δυνατοτήτων των Η/Υ εξαρτάται από την υιοθέτηση νέων εκπαιδευτικών αντιλήψεων και πρακτικών, ενώ η πολιτική ένταξής τους οφείλει να συνδυαστεί με αποκεντρωτικές διαδικασίες και εφαρμογές σε μικροκλίμακα. Τέλος, ο Κασσωτάκης, θεωρώντας ότι το σημερινό σύστημα αξιολόγησης των μαθητών έχει αρνητικές επιπτώσεις στη λειτουργία του σχολείου, στους μαθητές και τις οικογένειές τους, αλλά και υποθηκεύει κάθε προσπάθεια ανανέωσης, υποδεικνύει τον αναγκαίο προσανατολισμό προς τη «*συνεχή διαμορφωτική αξιολόγηση*», που είναι ενταγμένη στη διδακτική-μαθησιακή διαδικασία.

Στο τέταρτο μέρος του τόμου, «*Οι Εκπαιδευτικοί: Βασική κατάρτιση, επιμόρφωση, συνδικαλισμός*», προηγείται ένα συλλογικό κείμενο (Α. Καζαμιάς, Μ. Κασσωτάκης, Δ. Κλάδης) που διαπραγματεύεται το θέμα της αναγκαίας αναμόρφωσης της αρχικής κατάρτισης των καθηγητών. Εδώ, προσδιορίζεται ο επιζητούμενος τύπος εκπαιδευτικού («*στόχαστρο-κριτικός*»), γίνεται ανασκόπηση των επικρατέστερων διεθνών τάσεων (συνδυασμός θεωρίας και πρακτικής με εμπλοκή του σχολικού θεσμού), απορρίπτεται η «*παράλληλη*» προετοιμασία και περιγράφεται αναλυτικά πρόταση, που αφορά την παράταση των σπουδών κατά ένα έτος και την απόκτηση Πιστοποιητικού Παιδαγωγικής και Διδακτικής Κατάρτισης. Αυτό θα αποτελεί προϋπόθεση διορισμού και θα χορηγείται από μια ενιαία Παιδαγωγική Σχολή. Στο νέο τύπο δασκάλου («*στοχαστικοκριτικό*»), που θα εκτείνει τους προβληματισμούς του «*εκτός από το μεθοδολογικό, [στις] φιλοσοφικές, επιστημολογικές, κοινωνικές, ηθικές και άλλες θεωρητικές παραδοχές, που υπαγορεύουν τους σκοπούς και την πρακτική της εκπαίδευσης*», αναφέρεται το επόμενο κείμενο του Η. Μαρσαγκούρα και αναζητά τους όρους μιας στοχοκριτικά προσανατολισμένης κατάρτισής του. Ακολουθεί η διαπραγμάτευση του προβλήματος της επιμόρφωσης από τον Δ. Βεργίδη, όπου διατυπώνεται μια «*θεωρητική πρόταση σχεδιασμού*

και υλοποίησης επιμορφωτικών προγραμμάτων». Θεωρείται ότι η διαπραγμάτευση μεταξύ εκπαιδευτικών, εκπαιδευτών και ερευνητών αποτελεί προϋπόθεση της αποτελεσματικής εφαρμογής της. Στη συνέχεια η Β. Βασιλού-Παπαγεωργίου προσεγγίζει το βασικό δημογραφικό χαρακτηριστικό του επαγγελματικού σώματος των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας (ραγδαία αύξηση του ποσοστού γυναικών) απορρίπτοντας τις μονόπλευρες θεωρήσεις των κλίσεων και έμφυτης επιθυμίας. Εξετάζει η ελληνική περίπτωση και οι κρατικές παρεμβάσεις που συνέτειναν στην ύπαρξη απόκλισης από τα διεθνή δεδομένα και διατυπώνεται η εκτίμηση ότι στο μέλλον η κυριαρχία των γυναικών στην πρωτοβάθμια είναι αναπόδραστη, χωρίς αυτό να συνεπάγεται και την κυριαρχία τους στους μηχανισμούς διοίκησης. Το μέρος κλείνει με τους προβληματισμούς του Χ. Δούκα (πρώην πρόεδρος της ΟΛΜΕ) σχετικά με το αν ο συνδικαλισμός των εκπαιδευτικών είναι παράγοντας αλλαγής ή στασιμότητας. Η ανάλυση κινείται σε θεωρητικό περισσότερο επίπεδο και ανιχνεύει τα αίτια αποδυνάμωσης της συλλογικότητας και τους όρους οικοδόμησης μιας «*συλλογικής συνειδησης*» των εκπαιδευτικών. Επισημαίνει τους κινδύνους της συγκρότησης «*πανσπερμίας επιμέρους διεκδικήσεων*» και την αναποτελεσματικότητά τους στη φάση μετωπικών συγκρούσεων για τη μελλοντική φύση του σχολείου και αναφέρεται στις αναγκαίες δομικές αλλαγές για μια άλλη πορεία του συνδικαλισμού.

Το πέμπτο μέρος αφιερώνεται στο θέμα: «*Ελληνική Εκπαίδευση και Ευρώπη*». Στο πρώτο κείμενο ο Α. Καζαμιάς προβαίνει σε μια «*σχηματική παρουσίαση και κριτική ανάλυση των κυριότερων συνισταμένων του κυρίαρχου ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού λόγου καθώς και ορισμένων εκπαιδευτικών τεχνικών/πρακτικών ή πολιτικών επιλογών*», που κινούνται στα πλαίσια της «*φαντασιακής*» Ευρώπης, αποσαφηνίζοντας τους όρους «*εκσυγχρονισμός*» και «*νεο-ευρωπαϊκός εκσυγχρονισμός*». Παρουσιάζονται οι θεματικές περιοχές που συγκροτούν τον πολυδιάστατο σύγχρονο ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό λόγο (τάση «*αποενσωμάτωσης*», ευρωπαϊκοποίηση-διεθνοποίηση των σχολικών συστημάτων, ιδεολογία του «*homo economicus*», διαμάχη για την διεκδίκηση του σχολείου και τη φύση του εκπαιδευτικού) και περιγράφονται πτυχές εκπαιδευτικής πολιτικής σε χώρες της Ε.Ε. Τα δύο επόμενα κείμενα είναι του Γ. Πασιά. Το πρώτο αναζητά την «*ταυτότητα*» της Ενωμένης Ευρώπης», μέσω της αναφοράς στο λόγο της «*νεωτερικότητας*» και διαπιστώνει ότι «*το ιδεολόγημα του κοινού «ευρωπαϊκού πολιτισμού» δεν παύει να αποτελεί μύθο του 19ου αιώνα, ο οποίος ανασύρεται στην επιφάνεια, επειδή η «ευρωπαϊκή ιδεολογία» (πολιτικός λόγος) έχει ανάγκη από μια «Ευρωπαϊκή Ιδέα» (ιστορικός φαντασιακός λόγος) για να υποστηρίξει τη νομιμοποίησή της στις συνειδήσεις των λαών των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Και ως τέτοιο το ιδεολόγημα της «Ευρώπης» παραμένει ανε-*

παρκές, ελλειμματικό και επισφαλές» (σ. 592). Ανατέμνεται η υιοθέτηση της αρχής της «επι-κουρικότητας», η έννοια της «Ευρώπης των πολιτών» και η υλοποίησή της, για να καταλήξει στη διαπίστωση ότι, η παραδοσιακή ταυτότητα του πολίτη «ανοίγει» και οι αναφορές πια γίνονται ως προς την «πόλη-περιοχή-έθνος-Κοινότητα-κόσμος» (σ. 610). Το δεύτερο επιχειρεί μια ιστορική προσέγγιση των συμφωνιών, των προγραμμάτων δράσης και εκθέσεων που εν πολλοίς αποτελούν εκφάνσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής της Κοινότητας-Ένωσης, επισημαίνοντας την εκδήλωση ενός αυξανόμενου ενδιαφέροντος για ένα τομέα, όπου τα βήματα είναι προσεκτικά, εφόσον αυτός συνδέεται έντονα με το πρόβλημα της διατήρησης της εθνικής ταυτότητας. Στη συνέχεια ο Γ. Ρουσάκης ανατέμνοντας τις θεωρήσεις της ιδιότητας του «πολίτη» και τη διαφαινόμενη «διεθνική», πλέον, αντίληψη της επικεντρώνεται στην αναζήτηση της θεσμικής και ουσιαστικής συγκροτήσεως του Ευρωπαϊκού πολίτη και τη νομιμοποιητική λειτουργία που αυτή ασκούσε στις εισηγητικές εκθέσεις, δράσεις και προγράμματα της Κοινότητας που αφορούν την εκπαίδευση. Θεωρεί, τέλος, ότι οι προκλήσεις που θέτει στο ε.ε.σ. η νέα πραγματικότητα μπορούν να συμβάλουν στην κατεύθυνση εκσυγχρονισμού του, να συντελέσουν στη διαμόρφωση μιας νέας δυναμικής προς τον ευρωπαϊκό εκσυγχρονισμό προωθώντας μια νέα βάση κοινωνικής συναίνεσης και να αποτελέσουν «ευκαιρία ρήξης με τα «αμυντικά» χαρακτηριστικά της εθνικής μας ταυτότητας» (σ. 675). Τέλος, με το κείμενο των Μ. Κασσωτάκη-Γ. Ρουσάκη σχετικά με το πρόγραμμα «Σωκράτης» κλείνει το μέρος και ο τόμος. Εδώ εξετάζονται τα παλαιότερα προγράμματα που αφομοιώθηκαν σ' αυτό, οι τομείς του και τα προβλήματα εφαρμογής του σε κοινοτικό επίπεδο και υποστηρίζεται ότι το ε.ε.σ. δεν είναι προετοιμασμένο «να ανταποκριθεί πλήρως στη νέα ευρωπαϊκή πρόκληση» (σ. 695) για να κατατεθεί ένα σύνολο προτάσεων, που θα βοηθούσαν στην υλοποίησή του. Η περιληπτική ανάγνωση, που προηγήθηκε, προϊδεάζει για τον πλούτο των παρεχόμενων πληροφοριών, αλλά και την πρόθεση των επιμελητών και συμμετασχόντων να παρουσιάσει η προσπάθειά τους ως, αφενός «κριτική ανάλυση» και αφετέρου πρόταση εναλλακτικών λύσεων, που κατατίθεται από συγκροτημένη ομάδα (τα *μανιφέστα* καταθέτουν ή ακολουθούν άτομα που ασπάζονται ένα κοινό τρόπο προσέγγισης και αντιμετώπισης προβλημάτων). Δεδομένης της αδυναμίας κριτικής στα επιμέρους άρθρα θα σταθώ σε ελάχιστες παρατηρήσεις, που αφορούν συνολικά το εγχείρημα και τις βασικές θεωρητικές του αποδοχές. Αρχικά, αξίζει να παρατηρηθεί ότι τα βασικά στελέχη της ομάδας, διατέλεσαν ή διατελούν παιδαγωγοί με διακριτές θέσεις σε υπηρεσιακά όργανα του ΥΠΕΠΘ ή σε ομάδες που κατά καιρούς συγκροτήθηκαν μετά το '74 και κυρίως από τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ. Γνωρίζουν, λοιπόν, από τα «μέ-

σα» τα όρια των πολιτικών που μέχρι σήμερα έχουν ακολουθηθεί και αισθάνονται την ανάγκη να περιγράψουν τους απαραίτητους μελλοντικούς επαναπροσανατολισμούς, κυρίως σε σχέση με την επερχόμενη ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Βασική θεωρητική τους αφετηρία αποτελεί η αντίληψη ότι, από τη μια δεν έχει υπάρξει μέχρι σήμερα ολοκληρωμένη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, ικανή να οδηγήσει στον εκσυγχρονισμό και από την άλλη ότι αυτή είναι, υπό όρους, δυνατό να άρει το σύνολο των παρουσιαζόμενων δυσλειτουργιών. Η άποψη αυτή συνδέεται με την αντίληψη ότι η κρίση του συστήματος είναι δυνατό να ξεπεραστεί μετά από μια σειρά μεταρρυθμίσεων που αφορούν – εδώ – και τη φύση της εξουσίας (παραχώρηση αρμοδιοτήτων στην τοπική κοινωνία). Αποδέχονται ότι αυτές είναι σε θέση να οδηγήσουν στην επίτευξη μιας *μόνιμης συναίνεσης*, που θα αφορά τουλάχιστον τις δύο πρώτες βαθμίδες του σχολικού συστήματος (αφού εκτιμούν ότι η «*διακεκαμμένη*» ζώνη του μετακινήθηκε πλέον στο χώρο της τριτοβάθμιας). Η συναίνεση μπορεί να προκύψει, υπονοείται στα κείμενα, μέσα από μια γραμμική και οροθετημένη κατάσταση των εκπαιδευτικών λόγων, που δρουν – κατά την άποψή μου στην κυριολεξία *εκρήγνυται* – στο χώρο της εκπαίδευσης. Για το συσχετισμό μεταρρυθμίσεων-συναίνεσης και του ρόλου των εκπαιδευτικών λόγων είναι χαρακτηριστικό το κείμενο του Φλουρή που ερμηνεύει την «*κατάρτα του Σισύφου*», ως αποτέλεσμα αλληλοαντιφάσεων των λόγων αυτών. Σημαντικό ρόλο στην επιδιωκόμενη *δομική* συναίνεση, μπορεί να παίξει, όπως το ίδιο το εγχείρημα μαρτυρά, η ανάδειξη του *παιδαγωγικού* λόγου σε κεντρικό ρυθμιστή των αποφάσεων της πολιτείας (*νομοθετικός λόγος*), η επίδρασή του στην εξάλειψη των αντιστάσεων των μηχανισμών διοίκησης της εκπαίδευσης (*διοικητικός*) αλλά και η επιρροή του στη διαμόρφωση των εκπαιδευτικών, άρα και του λόγου τους (*εκπαιδευτικός*). Θεωρώ, λοιπόν, ότι πρόκειται για μια ιδόρρυθμη πρόταση υποταγής, κυρίως, στο ρόλο των επαιόντων ως μέθοδος εξάλειψης των μέχρι σήμερα αντιφάσεων που εμπόδισαν την πραγματοποίηση μιας, κατ' αυτούς, εκσυγχρονιστικής συνολικής και ολοκληρωμένης μεταρρύθμισης⁴. Είναι εμφανές ότι, παλαιότερες ερμηνείες που εκκινούσαν από τις περιγραφικές προσεγγίσεις-ερμηνείες, που επιχειρήσε ο κλάδος της ιστορίας της εκπαίδευσης στην Ελλάδα («*μεταρρύθμιση-«αντιμεταρρύθμιση»*), διατηρούν, για τους συγγραφείς ερμηνευτική αξία ως προς την προσέγγιση της σημερινής συγκυρίας. Μεταποιούνται, όμως, σήμερα – που η περίπτωση βίας, τουλάχιστον, πολιτικής ανατροπής της μεταρρύθμισης έχει απομακρυνθεί –, από το χώρο της αναζήτησης εκείνου του πολιτικού σχηματισμού και εκείνου του πολιτικού περιβάλλοντος που θα την ευνοούσε, στο χώρο της αναζήτησης των *προϋποθέσεων*, που θα επιτρέψουν τη σχετική *απο-πολιτικοποίηση* του χαρακτήρα των συγκρούσεων για θέματα εκπαιδευτικής πο-

λιτικής. Ως τέτοιες φαντάζουν η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και οι υποχρεώσεις που απ' αυτή απορρέουν, καθώς και η – αναγκαία – εμπλοκή της κοινωνίας των πολιτών στη διαχείριση της εκπαίδευσης. Αλλά, αν υποθέσουμε ότι υπάρξει ουσιαστική *συμμετοχή* της κοινωνίας των πολιτών, αυτό δεν σημαίνει, αυτόματα, την επίτευξη συναίνεσης. Αντιθέτως, μάλιστα, το τι πρόκειται να μεταρρυθμιστεί, προς ποια κατεύθυνση θα προσανατολιστούν οι μεταρρυθμίσεις και ποιο θα είναι το παιδαγωγικό και ιδεολογικό τους περιεχόμενο είναι τώρα περισσότερο απροσδιόριστα. Με δεδομένο, μάλιστα, το ότι κάθε μορφή εκπαιδευτικού νεωτερισμού, ικανή να αντιμετωπίσει τις νέες προκλήσεις, δεν απολαμβάνει, ιδιαίτερα στην ελληνική κοινωνία, την υποστήριξη της συντριπτικής πλειοψηφίας, κάτω από ορισμένες συνθήκες η διάχυση της εξουσίας λήψης αποφάσεων – κάθε απόφαση εδώ έχει και παιδαγωγικές επιπτώσεις –, υπάρχει κίνδυνος, αν δεν περιοριστεί μόνο στην επέκταση κάποιων τεχνοκρατικών χαρακτηριστικών του συστήματος (αξιολόγηση μαθητών-εκπαιδευτικών, *τυπική* ισότητα ευκαιριών σε βάρος της *ουσιαστικής*, γυμνασιοποίηση του δημοτικού), να επεκταθεί γενικότερα στη μετατροπή του κυρίαρχου ιδεολογικού λόγου σε παιδαγωγικό αυτονόητο. Η λεγόμενη *αποκέντρωση* σε άλλες χώρες (π.χ. Αυστραλία), σε συνθήκες ιδεολογικής κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού, μάλλον δημιούργησε παρά έλυσε προβλήματα, αν και σε πρώτη φάση την υπερασπίζονταν σθεναρά τα εκπαιδευτικά συνδικάτα. Εξάλλου, η υπόθεση πως η δράση της *κοινωνίας των πολιτών* μπορεί να υπερβεί τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά συγκρότησης του νεοελληνικού κράτους (πελατειακές σχέσεις, γραφειοκρατικός συγκεντρωτισμός, σφυρηλάτηση ιδιαίτερου τύπου εθνικής ταυτότητας), δεν αποτελεί απόδειξη ότι αυτό θα γίνει. Οι *θεσμοί*, μέσω των οποίων η *κοινωνία των πολιτών* συγκροτείται, δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι θα είναι απαλλαγμένοι από τα παραπάνω χαρακτηριστικά, δεδομένου ότι τούτα αναφέρονται στην κυρίαρχη πολιτική κουλτούρα και ιδεολογία, άρα είναι αναμενόμενο να «*τσιμεντάρουν*» και αυτούς. Η αναζήτηση (και τελικά εύρεση) των νέων *πολιτικών όρων* για την επίτευξη της μεταρρύθμισης στρέφει την λογική του όλου εγχειρήματος στην κατάθεση *προτάσεων* και περιορίζει σημαντικά τα όρια της επιχειρούμενης *κριτικής* ανάλυσης των μέχρι σήμερα εκπαιδευτικών πολιτικών. Η αναζήτηση δάνειων όρων (κυρίως από τη μαζική σχολιά), αδυνατεί να συγκροτήσει μια θεωρητική προσέγγιση του τρόπου εκφοράς, διαμόρφωσης και σύγκρουσης των εκπαιδευτικών πολιτικών και ιδεολογιών στον ελληνικό χώρο. Η συνειδητή ή ασυνειδητή αναζήτηση μόνο των πολιτικών όρων επιτρέψουν τον επιζητούμενο – υπό το βάρος της ευρωπαϊκής προοπτικής – εκσυγχρονισμό που θα υπογραμμίζεται, εξάλλου, και από την απουσία κριτικής ανάλυσης των μέχρι σήμερα συγκροτημένων κινήματων «για την Παιδεία». Η λύση των προ-

βλημάτων της ελληνικής εκπαίδευσης ουσιαστικά αναζητείται, για άλλη μια φορά, κοιτάζοντας προς το κράτος και τις επιλογές του. Έτσι, ο λόγος περί εκπαιδευτικής πολιτικής περιορίζεται στα όρια του λόγου περί κρατικών εκπαιδευτικών πολιτικών και την επιθυμία επιρροής του.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις κατατίθενται όχι ως δίκη προθέσεων, αλλά με βάση μια εντελώς διαφορετική θεωρητική προσέγγιση της κρίσης και των αναγκών μεταρρύθμισης και των μεθοδολογικών προσεγγίσεων που αυτή υπαγορεύει. Κατ' αυτήν η κρίση των εκπαιδευτικών συστημάτων – όχι μόνο του ελληνικού – αποτελεί τη «φυσιολογική τους κατάσταση» – στην παρούσα συγκυρία – και οι πραγματοποιούμενες μεταρρυθμίσεις αφορούν την επιλεκτική αντιμετώπιση εκρηκτικών προβλημάτων. Αυτές, με τη σειρά τους, δημιουργούν την ανάγκη για νεές ή προκαλούν τέτοιες αλλαγές στις πρακτικές επιβίωσης των εκπαιδευτικών, εκπαιδευόμενων-οικογενειών, ομάδων και μηχανισμών, που έχουν σαν αποτέλεσμα την αναζήτηση νέων μεταρρυθμίσεων και τη διατήρηση της κρίσης για στοιχεία μιας τέτοιας προσέγγισης:

Harlot B., «Οι εκπαιδευτικοί μπροστά στο σχολείο που αλλάζει», *Ο Εκπαιδευτικός στην Ευρώπη που αλλάζει*, ΟΛΜΕ, 1993, 17-35). Μια τέτοια οπτική, ενώ δεν υποτιμά καθόλου τον καθοριστικό ρόλο της κεντρικής εξουσίας, στρέφει ουσιαστικά τη μελέτη στο σύνολο των παραγόντων διαμόρφωσης του εκπαιδευτικού πεδίου, μελετά τους όρους συγκρότησης, την ιδεολογία τους, την επιρροή τους στις μακρο και μικρο-εκπαιδευτικές πολιτικές και παύει, αυτοτελώς, να καταθέτει «προτάσεις». Γιατί συχνά η διαμόρφωση των μικρο-εκπαιδευτικών πολιτικών των άλλων παραγόντων (εκπαιδευτικοί, μαθητές-οικογένειές τους, γραφειοκρατία, φροντιστές, ιδιοκτήτες σχολείων) είναι καθοριστική για την τύχη των μακρο-εκπαιδευτικών επιλογών. Η αρχική αδυναμία να προσεγγιστεί το εκπαιδευτικό σύστημα και η κρίση μέσα από μια συγκρουσιακή θεώρηση – παρά τις αντίθετες διαβεβαιώσεις –, αποτελεί και την κεντρική αδυναμία του παρόντος τόμου, αν και η παρουσίαση κάποιων ιστορικών στοιχείων συγκρότησης των εκπαιδευτικών θεσμών και ο συσχετισμός τους με το ευρύτερο πολιτικό σύστημα, σε ορισμένα άρθρα, μετριάζουν τον αρχικό φορμαλισμό της προσέγγισης. Η συχνή, λοιπόν, κατάθεση κανονιστικού τύπου προτάσεων, δεν αποτελεί μόνο πρόθεση, αλλά προκύπτει ως αποτέλεσμα θεωρητικών επιλογών και μεθοδολογίας. Θα παρατηρήσουμε ότι οι ρίζες μιας τέτοιας προσέγγισης ανιχνεύονται στη θεώρηση της εκπαιδευτικής πολιτικής από την πλευρά της πολιτικής οικονομίας και στην αντίληψή της «ως πράξη μόνο κατά τη μορφή, ως αφηρημένη συσχέτιση μεταξύ σκοπών, μέσων και συνεπειών» (Γράβαρης Δ., *Εκπαίδευση και Πολιτική Οικονομία*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1994, 10-11). Επιπλέον, η συνύπαρξη ανάλυσης της εκπαιδευτικής πολιτικής και προτάσεων για

την υπέρβασή της περικλείει τον κίνδυνο νομιμοποίησης των δεύτερων, χωρίς τον πολλαπλό έλεγχο της ανάλυσης από το μέγιστο δυνατό αριθμό φορέων επιστημονικού λόγου, που εκκινούν από διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες. Παράλληλα, επιτρέπει σε κάθε κυβερνητική εξουσία να ερμηνεύεται «νομιμοποιημένες» προτάσεις – διαδικασία που αποτελεί χαρακτηριστική ιδιότητα του διοικητικού λόγου – νομιμοποιώντας με αυτό τον τρόπο αυθαίρετες επιλογές της.

Επισημαίνω, ακόμη, δύο παραλείψεις – για ένα έργο τόσο μεγάλης έκτασης – σημαντικές για το θεωρητικό και ιδεολογικό προσανατολισμό του εγχειρήματος (με την έννοια ότι ιδεολογικό προσανατολισμό έχουν και επιστημονικές εργασίες). Η πρώτη αφορά τη σχέση *εκπαίδευσης-εκκλησίας*. Δεδομένου ότι ο διαχωρισμός των εκπαιδευτικών (κρατικών) και των εκκλησιαστικών πραγμάτων θεωρείται, παγκοσμίως, ως ελάχιστη ένδειξη εκκοσμίκευσης μιας κρατικής οντότητας, ποια είναι η άποψη των συντελεστών επί του θέματος; Ποια μορφή του εκσυγχρονισμού μπορεί να συμπορευτεί με τη διδασκαλία των θρησκευτικών δογμάτων στο σχολείο; Ποιος ο συσχετισμός τους με τον, κατά τα άλλα, αναζητούμενο ευρωπαϊκό προσανατολισμό του ανασυγκροτημένου ε.ε.σ.; Δεύτερη, η απουσία συγκεκριμένου κειμένου για τη *σχολική αποτυχία*. Αν δεν αποδέχονται ότι αποτελεί το *σημαντικότερο* πρόβλημα ενός σύγχρονου δημοκρατικού εκπαιδευτικού συστήματος, θα δέχονται ότι αποτελεί, τουλάχιστον, το μέτρο κρίσης για το βαθμό που το σχολείο, ως θεσμός, επιδρά στην άμβλυνση ή μη των ανισοτήτων που πηγάζουν από το διαφορετικό κοινωνικό προσδιορισμό των μαθητών που αυτό εκπαιδεύει. Ποια η θεωρητική προσέγγιση της ομάδας επί του θέματος – πέρα από σκόρπιες και γενικόλογες προτάσεις θεραπείας – σε συνθήκες μάλιστα που ο νεοφιλελευθερισμός επιτίθεται στο σύνολο των εκπαιδευτικών μέτρων και θεσμών που διασφαλίζουν την τυπική, έστω, ισότητα ευκαιριών; Τέλος, μια σημαντική αντίφαση. Η προτεινόμενη εκπαίδευση των εκπαιδευτικών με βάση τις αρχές τόσο του κινήματος *επαγγελματισμού* όσο και αυτού της δημιουργίας *κριτικών-αυτόνομων* εκπαιδευτικών νομίζω ότι είναι αδύνατη. Τα δύο κινήματα είναι σαφώς ανταγωνιστικά και αντιθέμενα (αναλυτικά για την *επαγγελματισμό* και την επικάλυψή της με τη ρητορεία περί αυτόνομου εκπαιδευτικού: Νούτσος Χαρ., «Οι εκπαιδευτικοί και η ιδεολογία του επαγγελματισμού», ΟΛΜΕ *ό.π.*, 38-49). Δευτερεύουσες αντιφάσεις (π.χ. καταδίκη της *ιδιωτικοποίησης*, αλλά σειρά προτάσεων που την ευνοούν) πιστεύω ότι απορρέουν από τη μεθοδολογική επιλογή που επιβάλλει την κατάθεση προτάσεων σε κάθε επιμέρους θέμα-άρθρο. Κλείνω με το αυτονόητο ότι ένα τόσο εκτεταμένο και πολύπλευρο έργο αποτελεί σημαντική συνεισφορά στους προβληματισμούς γύρω από την εκπαιδευτική πολιτική στη χώρα μας αλλά και στη γνώση της φύσης του λόγου

των εμπλεκόμενων σ' αυτήν παραγόντων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οι τελευταίες προσπάθειες αποκέντρωσης του ΠΑΣΟΚ κρίνεται ότι βρίσκονται σε «σωστή κατεύθυνση», αν δεν ακολουθηθούν από μια πολιτική που θα παραμείνει σε «*γραφειοκρατικό διοικητικό επίπεδο*».
2. Ο Γ. Φλουρής ανήκει στην ομάδα εκείνων που θεωρούν ότι ο ν. 1566/85 εισάγει πολλές καινοτομίες στη σκοποθεσία, καθώς και στοιχεία εκδημοκρατισμού και εκσυγχρονισμού.
3. Στην άποψη που περιγράφεται εδώ και συνδέεται με την αναζήτηση κυριαρχίας ενός απ' αυτούς τους λόγους – γεγονός που θα καταστήσει δυνατή την τελική «*συναίνεση*» – θα επανέλθουμε στο τελευταίο μέρος της ανάλυσής μας.
4. Σε αντίθεση με την διαφανόμενη πεποίθηση, παραβάλλω την άποψη ενός από τους προτεργάτες (Samuel Joshua) του πρόσφατα κατατεθειμένου στη Γαλλία μανιφέστου 170 ερευνητών με τίτλο, *Υπερασπίζοντας και μεταμορφώνοντας το σχολείο για όλους*. «Οι ερευνητές ερευνούν και καταθέτουν ένα σύνολο απαντήσεων... [αυτές οφείλουν] να εφοδιάζουν τη σύζηση των ειδικών, που είναι τα συνδικάτα, οι ενώσεις των γονιών και μαθητών... να ανανεώσουν τους όρους της σύζησης και να δείχνουν πως τα προβλήματα του σχολείου είναι πολύπλοκα. Αλλά, σε καμιά περίπτωση, η απόφαση δεν πρέπει να ανήκει στους ειδικούς όπως εμείς. Μια συνολική πολιτική σύζηση πρέπει να ανοίξει. Σύζηση στην οποία η κοινωνία πρέπει να κυριαρχήσει» (Le Bars S., «L' Avenir de l' école repose sur un choix éthique», *Monde d' éducation*, No 241, Οκτώβριος 1996, 18-19).

MARIO TELO (ed.),

DÉMOCRATIE

ET CONSTRUCTION EUROPÉENNE,

Editions de l'Université de Bruxelles, 1995.

Βασίλης Πεσμαζόγλου

Η ΣΥΜΛΟΓΗ αυτή αγγλικών και γαλλικών κειμένων, με τίτλο *Δημοκρατία και Ευρωπαϊκή Οικοδόμηση* και υπό τη διεύθυνση του M. Telo, καλύπτει ένα ευρύτατο φάσμα θεμάτων. Οι 350 πυκνοτυπωμένες σελίδες του απευθύνονται κυρίως σε πολιτικούς επιστήμονες που ασχολούνται με «ευρωπαϊκά» θέματα. Γιατί «ευρωπαϊκά» σε εισαγωγικά; Επειδή, στις μέρες μας, αυτός ο επιθετικός προσδιορισμός χρησιμοποιείται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους: ο νους μας πάει συνήθως στην ανάλυση των μηχανισμών, θεσμών και πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ)· αλλά ο όρος μπορεί και να αναφέρεται στις μεταπολεμικές διακρατικές σχέσεις ή, τέλος, να υποδηλοί κάποια συγκριτική ανάλυση οικονομικών/κοινωνικών/πολιτικών συστημάτων διαφορετικών χωρών της γηραιάς ηπείρου. Η πολυσημία αυτή του πολυσύχναστου πλέον όρου «ευρωπαϊκά», συνδυαζόμενη μάλιστα με τον εξίσου ευρύ όρο «δημοκρατία», διαπερνάει ολόκληρο το υπό παρουσίαση βιβλίο. Έτσι, μετά το εισαγωγικό κεφάλαιο (στα γαλλικά) με θέμα την διεθνική και υπερεθνική δημοκρατία στην Ευρώπη, όπου επιχειρείται μια σύνθεση, το βιβλίο συνεχίζει με τις εξής ενότητες: (1) Υπερεθνική δημοκρατία· (2) Αλληλεπίδραση μεταξύ υπερεθνικής δημοκρατίας και εσωτερικής δημοκρατίας στις δύο Ευρώπες (Δυτική και Ανατολική)· (3) Λειτουργία της δημοκρατίας στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ)· (4) Θεσμική Μεταρρύθμιση της Ε.Ε. Κάθε μία από τις ενότητες αυτές περιέχει από τρία μέχρι έξι διαφορετικά κείμενα.

Αποτέλεσμα: ένα βιβλίο στο οποίο (βοηθουσών και των πλουσίων παραπομπών) μπορεί κανείς να ανατρέξει για να ενημερωθεί για διάφορα ετερόκλητα θέματα, όπως λ.χ.: οι πολιτικές ομάδες στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, τα κοινωνικά δικαιώματα στην Ε.Ε., η μετακομμουνιστική δυναμική και η διακρατική συνεργασία στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, οι ομάδες/επιτροπές δράσης των ανά την Ευρώπη ευρωπαϊστών, οι προοπτικές του ευρωπαϊκού φεντεραλισμού. Κοντολογίς, ένα βιβλίο που δεν διαβάζεται εύκολα από την αρχή μέχρι το τέλος, ακόμα και αν ο αναγνώστης χωρικής δυσκολίας, παραβλέποντας μάλιστα το εξόφθαλο γεγονός ότι ορισμένα κείμενα αποτελούν μετριότατες μεταφράσεις (λ.χ. του Seidelmann για την οικοδόμηση της δημοκρατίας στην ΕΕ, από τα γερμανικά).

Διότι πέραν της εύλογης γλωσσικής τοιαύτης, υπάρχει στο βιβλίο και μια βαθύτερη, ουσιαστικότερη πολυφωνία: ορισμένα κείμενα είναι περιγραφικά και σχεδόν δημοσιογραφικά (λ.χ. των Delwit και De Waele για τις πολιτικές ομάδες στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ή της Winand για τις δραστηριότητες των ευρωπαϊστών). Αντιθέτως, άλλα έχουν μια σαφώς θεωρητική χροιά (λ.χ. του Ferry περί κυριαρχίας και αντιπροσώπευσης· του Haarscher περί ιθαγένειας, ατομικών δικαιωμάτων και υπερεθνικότητας· και, τέλος, του Schmitter για το *suī generis* είδος της Ευρωπαϊκής Πολιτείας που φαίνεται να προδιαγράφεται). Ένα τέ-

τοιο μείγμα αντικειμένων και προσεγγίσεων δεν είναι κατ' ανάγκην ανεπιτυχές, αρκεί κάπως να «δένει»: να υπάρχει, δηλαδή, ένας ικανοποιητικός συνεκτικός ιστός που να συνδέει τα διαφορετικά κείμενα, διευκολύνοντας την ανάγνωση. Ένας τέτοιος μίτος της Αριάδνης λείπει από το βιβλίο, παρά τις φιλότιμες συνθετικές προσπάθειες της μακροσκελούς εισαγωγής.

Τούτων λεχθέντων, πολλά από τα επιμέρους θέματα που θίγονται είναι αναμφίβολα ενδιαφέροντα όσο και επίκαιρα, ιδίως στο πλαίσιο της Διακυβερνητικής Διάσκεψης της ΕΕ του 1996: Τι σημαίνει δημοκρατία για την Δυτική Ευρώπη και κατά πόσον έχει την ίδια βαρύτητα και το ίδιο νόημα για την Ανατολική και Κεντρική. Πώς υπεισέρχεται και τι ακριβώς σημαίνει η δημοκρατία στους κόλπους διεθνών οργανισμών – όπως η ΕΕ. Κατά πόσον το περίφημο «δημοκρατικό έλλειμμα» μπορεί στο μέλλον να καλυφθεί μέσω αυξημένων αρμοδιοτήτων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ή μέσω ενός συστηματικού ελέγχου των ευρωπαϊκών πεπραγμένων από τα εθνικά κοινοβούλια: διότι, με τη σειρά τους, και αυτά πάσχουν από έλλειψη επαρκούς ενημέρωσης λόγω της (νομοτελειακής;) αδιαφάνειας στις διαπραγματεύσεις στο πλαίσιο του Συμβουλίου Υπουργών. Κατά πόσον το «πλευροκόπημα» του εθνικού κράτους από το υπερεθνικό κέντρο εξουσίας, αλλά και από τις αυξανόμενες σημασίες περιφέρειες της Ευρώπης (βλ. Επιτροπή των Περιφερειών) σημαίνει περισσότερη και αμεσότερη δημοκρατία. Πώς μπορεί να υπάρξει κοινό νόμισμα με μια (αναγκαστικά) αυτόνομη νομισματική αρχή που να ελέγχεται ωστόσο κατά κάποιο τρόπο από την κοινωνία. Κατά πόσον η απομάκρυνση και αποξένωση του Ευρωπαίου πολίτη από το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, που προέκυψε από την υπογραφή της συνθήκης του Μάαστριχτ, αντανακλά μian ανεπαρκή «διαφήμιση» της εν λόγω συνθήκης ή μια βαθύτερη καχυποψία ως προς τα τεκταινόμενα εκεί μακριά στις Βρυξέλλες, σε συνδυασμό με μian εύλογη δυσφορία λόγω της ύφεσης και της (έξωθεν επιβαλλόμενης;) δημοσιονομικής πειθαρχίας και λιτότητας. Το εθνικό κράτος κτίστηκε, ιστορικά, συνδέοντας τις τύχες του με τη δημοκρατία και κάποιου είδους κοινωνική πολιτική· το υπερεθνικό κράτος πού ακριβώς θα βασιστεί, από πού θα αντλήσει τη νομιμοποίησή του, έτσι ώστε να γίνει αποδεκτό και, μακροπρόθεσμα, εντελώς αυτονόητο. Μεγάλα ερωτήματα και θρύψαλα απαντήσεων...